

Глава I

ФОРМИРАЊЕ 3. СРПСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ

Ради остварења раније предвиђеног плана Врховног штаба да јаче снаге НОВЈ продру у Србију, почетком фебруара 1944. године 2. пролетерска и 5. крајишка ударна дивизија прикупљене су на простору између Пљеваља, Чајнича, Горажда и Фоче, где су отпочеле припреме за извршење овог задатка. Требало је продрети у јужну Србију, у Топлицу и Јабланицу, помоћи да се оружана борба у Србији још више распламса и прошири на све њене крајеве.

Пошто су 1. шумадијска и 1. јужноморавска бригада у немачкој операцији „Кугелблиц“ претрпеле велике губитке, нарочито 1. шумадијска бригада, и тако знатно смањиле своје бројно стање, Главни штаб НОВ и ПО Србије и Покрајински комитет КПЈ за Србију одлучили су да споје ове две бригаде и да од њих формирају 3. српску народноослободилачку ударну бригаду која би ушла у састав 2. пролетерске дивизије. О својој одлуци доставили су 8. фебруара извештај Врховном штабу НОВ и ПО Југославије. Два дана касније врховни командант маршал Тито је одобрио формирање бригаде. Ради тога је 1. шумадијска бригада са свога простора предузела покрет и 9. фебруара стигла у село Поникве (код Пљеваља), где је сачекала 1. јужноморавску бригаду. Извршена је реорганизација. Од 1. јужноморавске бригаде формирана су два, а од 1. шумадијске један батаљон. Њиховим спајањем је 10. фебруара 1944. године свечано формирана 3. српска народноослободилачка ударна бригада.

На дан формирања бригада је имала три батаљона и ириштапске јединице — укупно око 500 наоружаних бораца. Штаб бригаде су сачињавали: командант Радивоје Јовановић Брадоња, политички комесар Сава Радојичић Фећа, заменик команданта Никола Љубичић, заменик политичког комесара Мирко Милојковић и начелник штаба Милош Манојловић.

На челу батаљона били су: 1. батаљон — командант Митар Радовановић Требињац,* а политички комесар Милан Матијашевић Чича**; 2. батаљон — командант Миша Гавриловић, а политички комесар Димитрије Тодоровић; 3. батаљон — командант Реља Косић (касније Божидар Стојановић Дренички), а политички комесар Радојко Илић.

У бригади су основане партијска, скојевска и омладинска организација. У штабу бригаде и штабовима батаљона, по четама, самосталним водовима и при позадинским јединицама образоване су партијске ћелије, скојевски и омладински активи. За секретаре ћелија у четама одређени су заменици политичких комесара чета, а у самосталним водовима делегати водова. За рад партијске организације у батаљону задужен је батаљонски биро, чији је руководиоца био заменик политичког комесара батаљона а радом скојевске и омладинске организације руководили су скојевски, односно омладински руководиоци, који су били и чланови батаљонског бироа КПЈ. За руковођење партијским радом у бригади изабран је бригадни комитет са замеником политичког комесара бригаде на челу, а за руковођење омладинском организацијом одређен је омладински руководиоца, који је био и члан бригадног комитета Партије.

При штабу бригаде је организована и интендантура којом је руководио интендант бригаде. Формирана је комора, која је чувала и транспортовала материјал и имала на располагању одређен број коња за транспорт. По батаљонима су формиране интендантуре са интендантима на челу и одељење за опслуживање, које је располагало са неколико коња. У четама и самостал-

* Погиоуо несрећним случајем као командант дивизије.

** Умро после рата.

ним водовима, као и у штабу бригаде постављени су економи и одређен потребан број куvara и коњоводаца.

Одмах се приступило и организацији службе збрињавања и неге рањеника и болесника. Санитетском службом руководио је шеф бригадног санитета. Формирано је бригадно превијалиште и болница. По батаљонима су постављени санитетски референти с помоћницима, а у четама болничари, односно болничарке. Санитетско особље је регрутовано из редова бораца из чета, поглавито другарица.

При бригади је формирана пратећа чета са минобацачким, противтенковским и митраљеским, а касније и топовским и минерским водом. При батаљонима су формиран митраљески водови, а касније и минобацачка, противтенковска и минерска одељења.

Поред чете пратећих оруђа при бригади и митраљеских водова у батаљонима, формиране су извиђачке јединице и јединице везе: извиђачки вод и вод за везу при штабу бригаде и извиђачка десетина (одељење) и десетина за везу (одељење) при сваком батаљону.

Првих дана сређиване су јединице, извођена војничка и политичка обука. Војна и политичка обука обухватале су припрему за основни борбени задатак — продор у Србију.

Одмах после формирања 3. српска ударна бригада је из села Поникава (10. фебруара) упутила један батаљон у село Трпиње код Чајнича, а нешто касније још један батаљон на простор око Чајнича. Штаб бригаде са једним батаљоном и приштапеким деловима остао је и даље у Пониквама. Бригада је имала задатак да води борбе против четничких делова на овом подручју, да испита и рашчисти терен око села Заборка и да контролише и затвара правац који од Горажда води према Чајничу.

На том простору је у свим јединицама 3. српске ударне бригаде поводом 23. фебруара одржана свечана прослава 26-годишњице Црвене армије, којој је присуствовао командант 2. дивизије — пуковник Љубо Вучковић. На прослави је прочитана порука врховног команданта НОВ и ПО Југославије маршала Тита у којој је истакнуто да Црвена армија наноси све теже ударце фашистичким освајачима, а њен победо-

носни продор према западу радосно одјекује у срцима свих поробљених народа Европе. Поред тога, било је наглашено да празник Црвене армије подстиче њене припаднике на још снажније ударце против фашизма, а припаднике НОВ и ПОЈ на још милосрднију борбу против окупатора и његових слугу.¹

Значај ове прославе за наше борце и јединице био је веома велики. Јединице Црвене армије и НОВ и ПОЈ већ три године водиле су тешке борбе против заједничког непријатеља. Централни комитет СКП (бољшевика) у прогласу поводом прославе 26-годишњице Црвене армије обратио се и народима Југославије речима: „Храбри патриоти Југославије! Ваша борба за слободу и независност земље служи за пример који надахњује све народе поробљене Европе. Нека живи херојски народ Југославије и њена Народноослободилачка војска, која се пожртвовано бори против фашистичких окупатора." Ове речи борци и старешине бригаде схватили су као признање за постигнуте резултате и подстицај за пожртвовање и истрајност до потпуне победе над непријатељем и извојевање слободе и независности.

ПРИПРЕМЕ ЗА ПРЕЛАЗ У СРБИЈУ И ПОКУШАЈ ФОРСИРАЊА ЛИМА

За време одмора и припреме јединица за продор у Србију и предстојећа дејства примљен је телеграм Врховног команданта НОВ и ПОЈ од 19. фебруара 1944. године којим се штабу 2. ударног корпуса наређује да 2. пролетерска и 5. ударна дивизија крену за Србију.² Од њих је формирана Ударна група дивизија (под командом штаба 5. ударне дивизије) са задатком да преко југозападне Србије и Копаоника продре у Јабланицу и Топлицу, да се попуне новим борцима и да у садејству са јединицама НОВ и ПОЈ на том подручју прошире оружану борбу, помогну оживљавање

¹ *Хронологија ослободилачке борбе*, стр. 674; Архив ВИИ, кут. 734, бр. рег. 11/6; Јово Вукотић, *Друга пролетерска дивизија*, Војноиздавачки завод, Београд, 1972, стр. 339 (убудуће, Ј. Вукотић, н.д.).

Хронологија ослободилачке борбе, стр. 673.

политичког рада у народу, да помогну формирање нових јединица и да створе чврст ослонац за прихватање јачих снага НОВЈ, које би, такође, продрле у Србију.

Крајем фебруара 1944. године штабу 2. ударног корпуса било је познато да се у Пљевљима налази једна јединица са око 1.200 немачких војника, да је у околини града размештен један четнички корпус јачине око 1.300 људи и да у околини села Заборка има око 500 четника. Јединице 2. пролетерске дивизије тада су се налазиле на простору Чајнице — Пљевља — Лим — и углавном затварале правац од Пљеваља.

Да би разбио четничку групу код Заборка, штаб 2. дивизије је наредио 3. српској ударној бригади да са досадашњег простора 1. марта 1944. године отпочне марш и да из покрета главним снагама нападне и разбије четничке снаге у рејону Заборка, а да са једним батаљоном осигура везу у рејону села Трпиње са деловима 5. крајишке дивизије. Предвиђени напад 3. српске ударне бригаде почео је 2. марта у 05.00 часова. Том приликом је четничка летећа бригада потпуно разбијена, а њени остаци протерани ка Рудом³. У борби је заплењена архива ове четничке јединице.

Трећег марта је 3. српска ударна бригада остала на достигнутом положајима у рејону Заборка очекујући наређење за даља дејства, која су била најављена.⁴

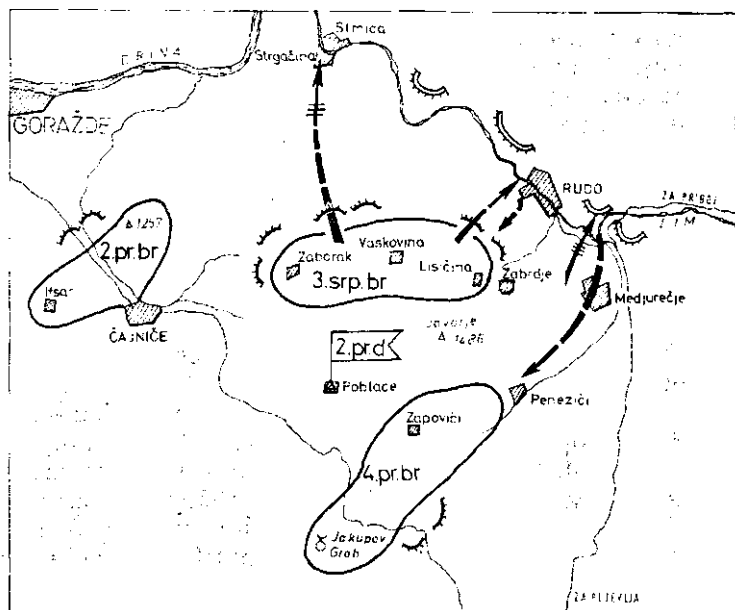
Ради форсирања реке Лима штаб 2. пролетерске дивизије је 4. марта 1944. године издао бригадама наређења. Друга пролетерска бригада добила је задатак да се пребаци ближе Лиму, да ноћу између 6. и 7. марта форсира реку, овлада селима Штрпцима и Оскурушом и организује одбрану на линији Сирова глава — Крстац. Четврта пролетерска бригада је требало да буде спремна за дејство у правцу Добре воде, да затвори правац Пљевља — Рудо и прикупља податке о непријатељу у рејону Рудог. Трећа српска ударна бригада овим наређењем имала је задатак да и даље остане на дотадашњем простору у рејону Заборка, да обезбеђује јединице дивизије са тог правца, да извића правце Рудо — Чајнице и Рудо — село Мељак и да буде спремна за покрет ка одсеку форсирања Лима и

³ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 56/4.

⁴ Архив ВИИ, кут. 737 бр. рег. 1/1.

за прелазак у Србију. Да би осујетили дејства наших јединица, Немци и четници су 5. марта по веома лошим временским условима и међави предузели напад од села Југова на положаје 2. пролетерске бригаде, али су и поред почетних успеха одбијени.

Три покушаја форсирања Лима нису дала очекиване резултате. Ноћу уочи 10. марта 2. пролетерска бригада је и по четврти пут покушала да форсира Лим, али и овога пута покушај није успео.

Распоред јединица 2. пр. дивизије после неуспелог покушаја форсирања р. Лима (10—13. III 1944. год.).

У међувремену 3. српека ударна бригада је упутила један батаљон у село Страгачину (12 км низводно од Рудог) са задатком да се у повољном моменту пребаци преко Лима. Међутим, и овде нису постојале могућности за израду чамаца, нису извршене ни одговарајуће тактичко-техничке припреме, река је надошла, а на десној обали Лима налазиле су се доста јаке снаге четника, тако да батаљон није могао да изврши по-

стављени задатак.⁵ Бригади је после тога наређено да се задржи на свом простору, с тим да не повлачи баталјон из села Стрмице, већ да и даље остане тамо с циљем да испита могућности за форсирање Лима на овом правцу.⁶

Штаб 2. пролетерске дивизије, који се налазио у селу Саставцима, 10. марта је обавестио штабове 2. пролетерске и 3. српске ударне бригаде да се на положајима у рејону Прибој — Рудо налази око 2 — 3.000 недићеваца, четника и Немаца, који имају задатак да нашим јединицама спрече прелазак преко Лима. Пошто покушаји форсирања Лима нису успели, команда 2. пролетерске дивизије донела је одлуку да извуче јединице из долине Лима, прекине непосредан контакт са непријатељем и настави дејства дуж комуникације Пљевља — Чајнице. У том смислу су издата и потребна наређења. Тада је 3. српска ударна бригада добила задатак да са простора Заборак — село Восковина — село Страјборићи затвара правце од Рудог, Горажда и Стрмице и* обезбеди слободу покрета и дејства осталим јединицама дивизије. Следећих неколико дана она је успешно извршавала постављени задатак и обезбеђивала 2. и 4. пролетерску бригаду, које су изводиле маршеве на нове просторе. После тога 3. српска бригада се разместила на простору Заборак — село Лисичина, штаб дивизије у село Дајковиће, док су 2. и 4. пролетерска бригада оријентисане према, комуникацији Пљевља — Чајнице.⁷

ФОРСИРАЊЕ ЛИМА И ИЗБИЈАЊЕ У ДОЛИНУ ИБРА

После повлачења јединица 2. пролетерске дивизије из долине Лима непријатељ се делом снага пребацио преко реке и избио на линију село Батковићи — село Забрђе. Четрнаестог марта у Батковићима се налазио четнички Милешевски корпус, а на овом мостобрану су се налазили и делови 5. пука Српског добровољачког корпуса, делови четничког корпуса Павла Буриши-

⁵ Ј. Вукотић, н.д., стр. 342.

⁶ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 20/1 и 1—26/4.

⁷ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 31/1.

ћа, делови четничке Пљеваљске бригаде и муслиманске милиције. У току 14. марта против ових група вођене су мање борбе.⁸

У време када је Врховни штаб одобрио форсирање Лима и продор у Србију, на десној обали Лима, у рејону Прибоја и Рудог, налазиле су се снаге четничког Дринског и делови Милешевског корпуса, односно њихове бригаде — Сребрничка и Прибојска, ојачане једним батаљоном Српског добровољачког корпуса и 1. батаљоном 2. пука немачке дивизије „Бранденбург“. Поред тога, на овом простору могле су бити употребљене и снаге које су се налазиле око Ужица, Бајине Баште и Чајетине — Ужичка, Златиборска и Рачанска четничка бригада, као и једна летећа бригада која је била предвиђена за брза дејства у правцу Лима. У рејону Пљеваља непријатељ је имао у приправности јаке снаге којима је брзо могао напасти десни бок и позадину Ударне групе дивизија. На правцу Прибој — Добрун могла су бити употребљена и оклопна возила 2. пука дивизије „Бранденбург“, као и неки његови мањи делови. Међутим, обала није била припремљена за одбрану и сем изграђених стрељачких заклона, који су више служили за обезбеђење и осматрање, није било никаквих других утврђених положаја, нити је сама одбрана имала потребну дубину.⁹

После разраде плана за форсирање Лима 14. марта на састанку у селу Заборку, на коме су поред штаба 5. дивизије присуствовали и начелник штаба 2. дивизије Саво Дрљевић и секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију Благоје Нешковић, 2. дивизија је добила задатак да што пре очисти леву обалу Лима од непријатељевих делова, а потом да буде спремна да пошто 5. ударна дивизија образује мостобран на супротној обали и она пређе на десну обалу реке.

У склопу основног задатка дивизије — 3. српска ударна бригада је још 13. марта добила задатак да се 14. марта прикупи на простору села Заграђе и у сеоцима Меница и Четање, одакле да изврши напад и разбије непријатељеве снаге у селу Батковићима. Најпре је требало да изврши прегруписивање својих јединица и

⁸ Архив ВИИ, куг. 732-А, бр. рег. 56/4.

⁹ Ј. Вукотић, н.д., стр. 346. . . ,

14. марта до 18.30 часова поседне полазне положаје на линији села Лисичине — села Пођаворје, а потом напада општим правцем Лисичине — Пођаворје — Батковићи.¹⁰

Штаб 3. српске ударне бригаде издао је 14. марта заповест за напад којом је наређено:

— након прстизања 1. и 2. батаљона на црстор село Лисичине — село Пођаворје 2. батаљон да остави једну чету на положају Шебов гроб са задатком да са тог положаја обезбеђује болницу и интендантуру бригаде, а патролама одговарајуће јачине стално извића правац Лисичине — Присој — Јеловик — Рудо;

— 2. батаљон (без једнечете) да нападне непријатеља правцем село Лисичине — село Бара — село Живинице — село Замаље — село Батковићи;

— 1. батаљон да напада правцем село Забрђе — село Четање — Мецелево (к. 1139) — село Батковићи;

— 3. батаљон као резерва бригаде да креће за 1. батаљоном и да буде спреман за увођење у борбу на његовом правцу напада, с тим што би из Забрђа упутио једну чету да избије на положаје Мецелева и као десна побочница напада непријатеља правцем Забрђе — к. 1020 — Лиса стијена;

— чета пратећих оруђа одмах да упути по један минобач и једну противтенковску пушку 1. и 2. батаљону.

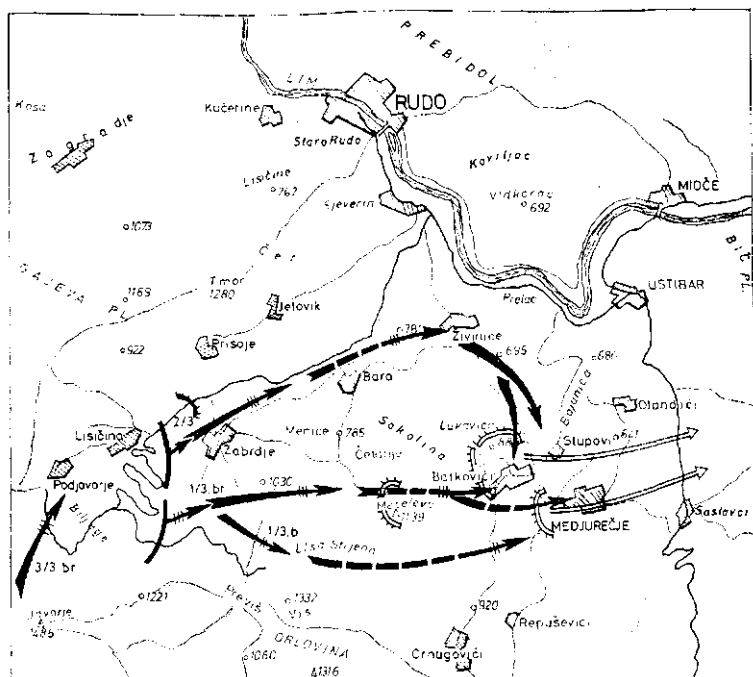
Напад бригаде одвијао се према предвиђеном плану и сви батаљони су извршили постављене задатке, тако да је непријатељева одбрана у рејону Батковића разбијена у целини до пада мрака. За време напада штаб бригаде се налазио и кретао на правцу главног удара: заселак Мецелево — село Батковићи.¹¹

Пошто је 14. марта преко села Заборка и Дупца избила у рејон села Сетихова, 1. крајишка бригада 5. ударне дивизије је у 22 часа отпочела форсирање Лима. Већ 15. марта створила је мостобран на десној обали реке ширине око 15, а дубине до 10 км. Заузела је и село Бијело Брдо, топографски врло јак и важан објект на комуникацији Прибој — Вишеград, чиме је преекла овај пут. Четници су напустили и Рудо повлачећи се према Прибоју.

Следећег дана, 16. марта, непријатељ није предузимао никаква активна борбена дејства, осим извићања

¹⁰ П. Вишњић, н.д. стр. 43.

¹¹ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 1/2.

*Напад 3. српске бригаде на с. Батковићи — Међуречје
(14. III 1944. год.).*

реке Лима еа два авиона. Трећа српска ударила бригада се после разбијања непријатеља у селу Батковићима налазила на простору Батковићи — село Живинице — село Устибар; 2. пролетерска бригада десно — на простору Батковићи — село Пожегрмац; два батаљона 4. пролетерске бригаде на простору село Голеша — село Калуђеровићи. Штаб дивизије налазио се у селу Оаставцима.

Пошто је 5. дивизија образовала мостобран на десној обали Лима и створила услове за несметано пребацивање 2. пролетерске дивизије, ова је код места Рудог отпочела да прелази Лим преко порушеног моста, који је био оспособљен за пролаз и преко пронађених газова.

Предње јединице 3. српске ударне бригаде су 16. марта око 17 часова отпочеле да прелазе преко оспособљеног моста. За преношење терета преко Лима направљени су сплавови на лицу места, коњи су прелазили газом без товара. Следеће ноћи и дана цела бригада се пребацила преко Лима, а затим извршила марш правцем Рудо — Хусеинова равн — село Будимлија и до краја дана 17. марта избила у рејон села Бијелих Брда. Према плану прелаза за 3. српском одмах су пребачене и јединице 4. пролетерске бригаде. На левој обали Лима, на простору Батковићи — Црнуговићи — Пожегрмац, задржала се једино 2. пролетерска бригада 2. дивизије у очекивању генерала Павла Илића, делегата Врховног штаба НОВ и ПОЈ, обезбеђујући мостобран код Ррудог од евентуалног напада непријатеља са правца Пљевља — Рудо и Чајнице — Рудо.¹⁷

У међувремену је у засеоку Арсићима крај Рудог одржан састанак штабова 5. крајишке и 2. пролетерске дивизије коме су присуствовали чланови Главног штаба НОВ и ПО Србије и Покрајинског комитета КПЈ за Србију: Благоје Нешковић, Мома Марковић и А>убинка Милосављевић. На овом састанку требало је да се направи план за дејство обеју дивизија у наступном марш-маневру за Србију. Пошто није било јединственог става, донета је одлука да се до пристизања дефинитивне одлуке Врховног штаба одмах приступи продору на Златибор и у току кретања разбијају непријатељеве посаде на комуникацији Ужице — Вишеград између села Добруна и села Вардишта.

После напуштања рејона Рудог непријатељеве јединице су се повукле ка Прибоју, Вишеграду и Новој Вароши. Друга пролетерска дивизија је сада имала задатак да са две бригаде изврши покрет на простор: село Бијела Брда — село Добрун — село Вардиште — село Семегњево, а једну бригаду да остави у рејону Рудог. Њена 3. српска ударна бригада добила је наређење да 19. марта у 5 часова изврши марш најпогоднијим правцем, размести се у рејону села Семегњева и одатле да затвори правце који изводе од комуникације Вардиште — Ужице и од Чајетине. Десно од 3. српске ударне бригаде дејствовала је 1. крајишка бри-

¹² П. Вишњић, н.д. стр. 46.

гада 5. дивизије на правцу Јабланица — Рибница, а лево 4. пролетерска бригада.¹³

Ноћу 17/18. марта један батаљон 3. српске ударне бригаде је у садејству са 1. крајишком бригадом 5. дивизије извршио напад на немачко-бугарске посаде (у јачини од по 200 војника) у селима Добруну и Вардишту. Непријатељеве посаде су биле потпуно изненађене и у борби око поседнутих зграда претрпеле су велике губитке. Из покрета је разбијено непријатељево обезбеђење и без задржавања продужен напад на зграде из којих су, у покушају да се спасу бекством, исказали немачки и бугарски војници и падали покошени ватром бораца бригаде. Четници Вишеградске бригаде Дринског корпуса, који су били у близини, брзо су им притекли у помоћ и у свануће напали бригаде с лећа из правца села Станишевца, тако да су јединице 3. српске и 1. крајишке бригаде биле приморане на повлачење. У овим борбама погинуло је око 50 немачких и бугарских војника, заплењен је један митраљез и 10 пушака, као и доста разноврсне муниције, а уништено 10 непријатељевих камиона са муницијом и опремом која се у њима налазила и један путнички аутомобил.¹⁴

Осамнаестог марта јединице 3. српске ударне бригаде продужиле су са извршењем постављених задатака. Са положаја код села Брезовца и са Санца протерале су око 300 четника и тако без сопствених губитака очистиле овај рејон.¹⁵

Деветнаестог марта у 5 часова 3. српска ударна бригада је извршила покрет из рејона Вардиште — Јабланица правцем Лисичина — заселак Мало Поље — село Семегјево одакле је у снажном налету протерала јачу четничко-бугарску колону и одбацила је према Чајетини. Остале јединице дивизије су такође извршиле своје задатке и избиле на простор заселак Мисаиловићи — заселак Јањићи — село Бијело Брдо, док су јединице 5. ударне дивизије избиле на простор: село

¹³ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 24/1.

¹⁴ Љубодраг Бурић, *Ратни дневник*, Војноиздавачки завод, Београд, 1966, стр. 200 (убудуће Љ. Бурић, *Дневник*); П. Вишњић, н.д., стр. 50—51.

¹⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2. .л.г

7j "

ног састанка у селу Ресићима 20. марта 1944. године, на коме је присуствовао и делегат Врховног штаба генерал-мајор Павле Илић са групом чланова совјетске војне мисије, одлучено је да 2. и 5. дивизија од Лима до Ибра дејствују општим правцем Златибор — Јавор — долина реке Студенице, да енергичним наступањем разбију непријатељеве снаге на том правцу и униште квислиншки државни апарат. Успут је било неопходно мобилисати што већи број нових бораца за попуњу јединица. Органе нове народне власти, због планиране брзине покрета, требало је стварати само тамо где за то заиста постоје повољни услови. Штабовима, јединицама и целокупном борачком саставу било је стављено у задатак да за време марша, а нарочито у местима размештаја, окупљају становништво, одржавају зборове, тумаче политичку ситуацију и објашњавају циљеве народноослободилачке борбе.

Сва већа насељена места и већину села на правцу покрета 2. и 5. дивизије до Ибра посели су: немачки 2. пук дивизије „Бранденбург“ и 5. СС полицијски пук, легија „Кремплер“, бугарска 24. пешадијска дивизија, 5. пук Српског добровољачког корпуса, јединице Српске граничне страже, четнички Дрински, Златиборски, 2. равнорски, Пожешки, Јаворски, 2. милешевски корпус и муслиманска милиција. Непријатељ је сматрао да ће 2. и 5. дивизија нападати правцем Добрун — Ужице и Чајетина — Ужице, те је ове правце затворио јаким снагама, док је ојачана резерва команданта — један ојачани пешадијски пук — упућен железницом на простор Ужице — Пожега.¹⁷ Четници су нарочито настојали да чврсто држе под својом контролом територију југозападне Србије, а потпомогнути од Немаца и Бугара грчевито су се бранили прелазећи често у противнападе, док су у позадини непрекидно попуњавали своје јединице принудном мобилизацијом.¹⁸

Пошто је штаб 2. пролетерске дивизије обавестио потчињене јединице да је непријатељ 21. марта на простору Штрпци — Бијело Брдо напао 4. крајишку бри-

¹⁷ П. Вишњић, н.д., стр. 58; Архив ВИИ, НАВ-Н-Т-501, филм 256, снимак 297.

¹⁸ П. Вишњић, н.д., стр. 59. 14,

гаду из правца Прибој — Рудо, наређено је 3. српској ударној бригади да 22. марта отпочне покрет у 06.00 часова и да се најпогоднијим правцем пребаци у село Доброселицу, да се повеже са јединицама 5. крајишке дивизије ради заједничког обезбеђења према комуникацији Нова Варош — Ужице и из правца Увца.

Непријатељ је успео да продре у Рудо и да око 09.00 часова друмом Прибој — Вардиште 2. пук дивизије „Бранденбург“ избије на линију: Бијело Брдо — к. 872 — заселак Јањићи. У међувремену напад је успешно одбијен и непријатељ је због претрпљених губитака био приморан на повлачење, чиме су Ударној групи дивизија створене могућности да приступи извршењу основног задатка.¹⁹

МАРШ И БОРБЕ У ЗАХВАТУ ДОЛИНЕ ИБРА

(покушај форсирања реке)

После одбијања непријатељевог напада из правца Рудог и Прибоја 2. пролетерска дивизија се 22. марта 1944. године пребацила на простор села Јабланице и Доброселице где је заноћила, а 23. марта на простор село Драглица — село Негбине — село Ојковица. Трећа српска бригада се померила из села Доброселице у рејон села Буреће и Ојковиће и затворила правац од Нове Вароши и Сјенице.²⁰ На линији Кокин Брод — Негбина 3. српска и 4. пролетерска бригада разбиле су Моравичку бригаду четничког Јаворског корпуса и одбациле је преко Ојковице. Пета крајишка дивизија је тога дана посела Борову главу и село Љубиш и осигурала бок Ударне групе дивизија од напада из Ужица и Чајетине.

Пошто је овим померањима јединица извршено неопходно прегруписавање, а имајући у виду основни задатак 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије — развијање офанзивних дејстава у долини Ибра, штаб 2. пролетерске дивизије је 23. марта издао заповест за даљи покрет.

¹⁹ Исто, стр. 59—61.

²⁰ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 39.

Трећа српска ударна бригада добила је задатак да крене правцем село Јасеново — Ојковица — село Горње Трудово — Рујиште Поље и да се размести на простору села Кушића. Задатак бригаде је био да раетера четнике и муслиманску милицију на свом путу, а након доласка на одређени простор да затвори правац од Увца и прикупља податке о непријатељу на правцу село Кладница — Сјеница и у селима према планини Голији. Комуникацију Сјеница — Ивањица требало је да што темељитије поруши, да направи препреке на погодним местима и тиме онемогући пролазак моторних возила према јединицама дивизије.²¹

У међувремену Немци су, поред довођења својих резерви на простор Ужица и Пожеге, извршили и друга померања својих и квислиншких јединица ради сигурнијег обезбеђења поседнутог простора:

— 1. батаљон 1. пука Српског добровољачког пука из Ваљева пребачен је у Мионицу;

— 2. батаљон 2. пука Српског добровољачког корпуса из Крагујевца за Чачак;

— 1. дивизион бугарског 1. артиљеријског пука из Ниша за Ужице;

— 3. дивизион бугарског 1. артиљеријског пука из Пожеге у Ужице;

— 1. батерија бугарског 1. артиљеријског пука из Ниша у Пожегу;

— 8. батерија бугарског 1. артиљеријског пука из Пожеге за Кремену;

— 1. вод 10. батерије бугарског 1. артиљеријског пука из Ариља у Ивањицу;

— 10. батерија бугарског 1. артиљеријског пука из Петровца у Пожегу;

— 2. батерија бугарског 69. пешадијског пука (без 6. чете и једног вода) из Кучева у Пожегу;

²¹ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 46. : 1

— 1. батерија бугарског 70. пешадијског пука из Младеновца за Ужице;

— 2. батерија бугарског 122. пешадијског пука из Ужица за Кремну;

— 24. митраљески батаљон бугарске 24. пешадијске дивизије из Ужица за Чајетину односно, на Палисад;

— 20. митраљески батаљон из Пожареваца за Ужице;

— 2. инжињеријски вод бугарског 1. окупационог корпуса из села Мокре Горе за Ужице;

— 8. чета бугарског 69. пешадијског пука, ојачана водом митраљеза, из Жагубице у Пожаревац;

— 2. вод 8. чете бугарског 69. пешадијског пука, ојачан одељењем митраљеза, из Жагубице у село Мало Црниће.²²

Двадесет четвртог марта јединице 2. пролетерске дивизије су извршиле планиране покрете. Четврта пролетерска бригада марширајући правцем село Кућани — село Јасеново — село Мочиоци — село Вујаши избила је на линију село Сивчина — Околиште, а 2. пролетерска, која се кретала иза 4. бригаде на линију село Вујаши — село Маскова. Приликом покрета 4. бригада је наишла на делове четничког Јаворског и 2. равнорског корпуса (јачине око 1.500 четника) који су покушали да организују јачу одбрану на линији Јасеново — Трудово. После кратке и жестоке борбе непријатељ је протеран уз осетне губитке.²³

Трећа српска ударна бригада образовала је засебну колону наступајући према селу Кушићима. Лево од ње наступала је 4. пролетерска бригада. Марш је био тежак због хладног времена, великог снега и мећаве због чега је изванредан број коња угинуо. Код села Бураће и Трудова 3. бригада је водила борбу против четни-

²² Архив ВИИ, микрофилм НАВ-Н-Т-501, филм 256, снимак 310.

²³ Блажо Јанковић, *4. пролетерска црногорска бригада*, Војноиздавачки завод, Београд, 1975, стр. 348 (убудуће Б. Јанковић, н.д.).

ка и одбацила их према планини Јавору. Док се бригада 24. марта ујутру под заштитом магле у батаљонским колонама приближавала Кушићима, магла се одједном подигла, батаљони су били откривени и по њиховим колонама отворена је изненадна ватра. Батаљони су се у покрету развили за борбу, енергичним дејством разбили непријатеља, а затим продужили покрет ка селу Косовици, осигуравајући десни бок дивизије и затварајући правац од Сјенице. Том приликом четници су имали око 40 погинулих и рањених, а 7 заробљених, док је 3. бригада имала 4 мртва (међу њима је био и политички комесар чете Миодраг Марковић) и 5 рањених бораца. Заплењена су 2 минобацача и 1 пушкомитраљез.²⁴

Пошто су и јединице 5. крајишке дивизије на својим правцима успешно продирале општим правцем према долини реке Ибра и ка Ушћу, опуномоћени командујући генерал у Србији је 24. марта 1944. овако проценио ситуацију и истовремено издао наређење за чова прегруписавања својих јединица;

„... Због упада Титових банди иреко југозападних граница, српска влада Милана Недића је у латентној кризи.

1. Непријатељ је напустио Јабланицу и Рибницу. Главне снаге данас пре подне се налазе у пределу Араглице и у покрету према истоку. Слабије непријатељске снаге крећу преко Равни у правцу Ужица.

2. Први краљевски бугарски окупациони корпус има задатак да обухватним дејством нападне и уништи непријатеља.

3. При томе:

а) једна ојачана група (најмање два ојачана батаљона) ће се гребацим преко Јабланице, Доброселице и Драглице према комуникацији Љубиш — Кокин Брод;

б) наређени напад на непријатељску групу код Равни извести са што је могуће јачим снагама и пробити се преко Љубиша према југу;

ц) одбраном на доњем току реке Велики Рзав и на реци Моравици код Ариља, Клисуре и Прилика, спречити непријатељски продор према североистоку и истоку. Због тога је неопходно ојачавање делова који су се тамо налазили;

д) 2. српски добровољачки пук у току ноћи 25. марта треба пребацим преко Ариља за Млин, 2 км југоисточно од

²⁴ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2.

Прилика... Задатак: да нападне непријатеља и да га одбаци у правцу Кокиног Брода. Пук се од момента пристизања подчињава 24. бугарској дивизији;

е) ради подршке напада из Ивањице 25. марта креће према коти 1187, 4 км југозападно од Околишта, 1. батаљон 61. бугарског пешадијског пука. Задатак: спречити продор непријатеља према југоистоку;

ф) Ивањица остаје поседнута са једним батаљоном;

г) Четници и Српска државна стража су подељени у нападне групе.

4. Друга оклопна армија је замољена да деловима групе „Пфајфер“ напада преко Нове Вароши у правцу Кокиног Брода, а са групом „Кремплер“ да затвори правац оверно од Сјенице, према Кладници.

5. Батаљон жандармерије ⁶⁹⁶ на простору Пожеге остаје као резерва Војног заповедника.²⁵

Истог дана у 24,00 часа штаб 2. пролетерске дивизије издао је заповест за настављање покрета јединица до линије село Косовица — село Мана — село Будожеља — село Комадине — село Парезане.²⁶ Према тој заповести требало је да се 3. српска ударна бригада пребаци из Кушића у Комадине с тим да један батаљон упуту у Косовицу да затвори правац од села Добраг Дола и извића у правцу реке Студенице.

Двадесет петог марта у 11 часова 3. српска ударна бригада отпочела је покрет из Кушића и преко Косовице стигла у рејон села Комадина, одакле је упутила извиђачке органе у правцу долине реке Студенице. Истог дана 4. пролетерска бригада преместила се на простор села Буткова и Рокаца, а 2. пролетерска бригада на простор села Парезана и Лепосавића. Током покрета бригаде су водиле борбу против Бугара и недићеваца у рејону села Арсенијевића и Калусевића, а против четника у рејону села Братљева. Укупна снага непријатеља била је око 1.000 људи. Четници и Бугари су били изненађени и потучени. Њихови губици износили су 75 мртвих и 85 рањених, а заплена су 4 пушкомитраљеа и доста друге опреме. Непријатељеве снаге су се повлачиле на свим правцима гоњене од

²⁵ Архив ВИИ, микрофилм НАВ-Н-Т-501, филм 256, снимак 335-6.

²⁶ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 28/1; П. Вишњић, н.д., стр. 74.

претходница или главнине бригада. Трећа српска ударна бригада у наступању према Комадинама заробила је 6 четника. Штаб дивизије се преместио у Косовицу и схватио код школе. Јединице 5. дивизије су достигле простор села Подковиља, Бојовића и Равне Горе.²⁷

Двадесет шестог марта 1944. године јединице 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије остале су на просторима које су заузеле претходног дана сређујући се и припремајући за настављање покрета. Вршена су извиђања и прикупљени подаци о непријатељу, његовим намерама, јачини и распореду. У току дана наилазиле су поједине разбијене четничке групе, које су наше јединице разоружавале. Иначе, до јачих сукоба с непријатељем није долазило. Штаб 2. дивизије је издао наређење за даљи покрет и дејство. Према тој заповести дивизија је имала задатак да се 27. марта пребаци на простор село Деспотовица — село Врмбаје — село Придворица — село Чечина. Следећи дан је био одређен за одмор јединица и саветовање штаба и командног кадра јединица.

Трећа српска ударна бригада добила је задатак да 27. марта у 06.00 часова отпочне покрет из Комадина, путем који води преко Белог камена и Ограђеника, и избије у рејон село Илинчићи — село Јаховићи — село Брковићи. Наређено је да се ту прикупи храна за 29. и 30. март, да се јединице среде и да се што брижљивије прикупе подаци о непријатељу, његовом распореду и покретима,²⁸ а нарочито подаци о покретима четничких јединица.

Истовремено немачка команда је за ојачавање обезбеђења ибарске долине образовала борбену групу пуковника Шредера, којој је било стављено у задатак да брани ибарску долину, железничку пругу и пут на одсеку село Полумир — Рашка са тежиштем одбране између Ушћа и села Жутице. Борбеној групи „Шредер“ су потчињени: један пук белогардијског Руског заштитног корпуса, два батаљона 4. пука Српске државне страже, 1. батаљон 1. пука Српског добровољачког корпуса, један батаљон немачке полиције, 205. вод за осигурање путева, двоја оклопна кола и све ос-

²⁷ П. Вишњић, н.д., стр. 74-75.

²⁸ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 54.

тале полицијеке јединице, јединице Српске државне страже и алармне јединице 2,²⁹ оклопне армије које су се налазиле на том простору.

Двадесет седмог марта 1944. године све јединице 2. пролетерске дивизије су поселе нове рејоне: 4. пролетерска бригада простор села Придворице, Деспотовице и Алексића, а 2. пролетерска бригада простор села Трњака, Асановог Села, Раденковића и Гиздовића. Трећа српска ударна бригада, као средња колона дивизије, избила је на простор села Илинчића, Перовића, Јанковића и Берковића. Марш су отежавали снег и вејавица, који су пратили колоне у току целог покрета.

Успут је претходница 3. српске ударне бригаде заробила два четничка курира, који су носили извештај четничке команде бугарским окупационим властима и среском начелнику у Ивањици. Курири су успели да униште извештај пре заробљавања, али су на саслушању ипак саопштили његову садржину.

Десно од 2. дивизије, ка долини Ибра, наступала је 5. дивизија и избила на простор село Брусник — село Дојчићи — село Плочник — село Остатије. Штаб 2. дивизије са приштапоким јединицама преместио се у село Пејовиће, а штаб 5. дивизије и Главни штаб НОВ и ПО Србије у село Перишиће.

Двадесет осмог марта 1944. године све јединице 2. дивизије су остале на достигнутом простору ради одмора и сређивања. Штаб 3. српске ударне бригаде одржао је састанак са штабовима батаљона и командама самосталних чета на којем је извршена анализа дејства и стања јединица. Из постигнутих успеха и узрока уочених недостатака на маршевима и у борбама извучена су искуства и поуке за наредна дејства. На састанку су постављени задаци јединицама и командама за будући политичко-пропагандни рад при даљем продирању кроз Србију.

Немачка команда Југоистока, пратећи дејства наших снага, увидела је да је њихова линија одбране Србије пробијена. Зато је најхитније предузела ново померање својих јединица према Ушћу и Рашкој. Из Смедерева је пребачен 1. батаљон 4. пука Српског

²⁹ Архив ВИИ, НАВ-Н-Т-501, филм 256 оиимак 347; П. Вишњић, н.д., стр. 79.

добровољачког корпуса, из Паланке 2. батаљон истог пука, из Ваљева је пребачен 2. батаљон 1. пука, а са простора Пожега — Ивањица 1. и 2. батаљон 2. добровољачког пука. На овај простор је такође пребачен и 696. моторизовани батаљон пољске жандармерије из Пожеге.³⁰

Ради преласка Ибра Ударна група дивизија морала је прећи железничку пругу, пут и уску клисурасту долину реке са високим обалама. Задатак је захтевао обимне припреме и велика напрезања команди и јединица. Дивизије су морале да створе нову операцијску основицу на простору Пусто Поље — Бела Стена. Друга пролетерска дивизија имала је задатак да дејствује између Пустог Поља и окуке Ибра код села Багаша (заселак Бојанићи), а 5. дивизије (јужно од ње) између засеока Бојанићи и Беле Стене.

Пошто је дан 29. марта 1944. године био ведар те је настало нагло отапање снега, а уз то и непријатељева авијација била врло активна у извићању положаја, одлучено је да се у току дана не предузимају покрети јединица, па је дан искоришћив за одмор и припрему дејства наредног дана. О непријатељу су прикупљени потребни подаци. Утврђено је да се у већим местима налазе сталне и доста јаке посаде, да на сваком мосту постоји обезбеђење јачине од по 50 војника у по два бункера ограђена жицом, да друмом повремено крстаре тенкови а пругом оклопни воз. Тридесетог марта 1944. године добијено је обавештење штаба дивизије да је непријатељ појачао своје снаге у долини Ибра, а да је у рејон Ушћа пристигао један пук недићеваца и већ се налазио у долини реке Студенице код села Склапнице, а други батаљон у долини реке Брвенице код села Крушевице и Граца.

Тридесетог марта у 00,01 часе 3. српска ударна бригада извршила је покрет правцем село Пејовићи — село Гиздавићи и око 7 часова стигла у шири рејон села Бзовика и затворила правац од села Чечине. Покрет је био нарочито тежак, јер је до Бзовика морала да сав-

³⁰ Архив ВИИ, микрофилм, НАВ-Н-Т-501, филм 256, снимак 371.

\\ада снег дубок на појединим местима чак до 4 метра.

За време марша и размештаја бригада није наилазила на непријатеља, али је ометана авијацијом, тако да се морала кретати опрезније, по деловима и уз све мере маскирног обезбеђења.

Истог дана пред вече штаб Ударне групе дивизија донео је одлуку о форсирању Ибра. Друга пролетерска дивизија је према већ раније утврђеном плану имала задатак да форсира реку на одсеку од Пустог Поља до села Багаша, а 5. крајишка дивизија код села Биљановца. Штаб 2. дивизије је у 19,30 часова упутио потчињеним јединицама заповест за форсирање. Према тој заповести 3. српска ударна бригада добила је задатак да одмах изврши покрет на простор села Тадења (заееоци Матовићи, Гољевићи, Прогорелица), да се најхитније повеже са 1. крајишком бригадом 5. дивизије и да према потреби учествује у њеном нападу на сектору село Жижовци — село Лучица — село Биљановац. Планирано је било да се, ако 2. пролетерска бригада успе да форсира Ибар код села Лозна, на том истом месту пребаци и 3. српска ударна бригада и да поседне положај на левој обали речице Планске у рејону села Покрвеника, затварајући правац који води десном обалом Ибра. Напад је требало почети 30. марта у 22 часа.³¹

Пошто су 2. и 4. пролетерска бригада имале задатак да изврше напад на Ушће и Лозно и нису успеле да истовремено отпочну дејства, после жестоких борби биле су приморане да се повуку у полазне рејоне.³²

На правцу 3. српске ударне бригаде борбе у току 30. марта 1944. године развиле су се још у покрету. Када су њени предњи извиђачки делови на коси изнад саме реке пришли на стотинак метара испред добро маскираних и утврђених заклона непријатеља, отворена је снажна аутоматска и минобацачка ватра. Претходница бригаде одмах се развила за борбу и заузела положај иза природних заклона. Делом снага непријатељ је покушао да опколи претходницу. Трећи батаљон бригаде први се развио за борбу, те је у брзом и енергичном јуришу разбио снаге непријатеља и одба-

³¹ П. Вишњић, н.д., стр. 109,

³² Ј. Вукотић, н.д., стр. 363—64.

цио их натраг. По колони бригаде најјача ватра отворена је са положаја Вељи врх. За његово освајање је из Прогорелице била упућена једна чета 3. батаљона. Непријатељ је пружио жилав отпор, те је чета заустављена ватром на јуришном одстојању. Командир чете Мирко Вукадитшвић одлучио је да са бомбашима изврши препад на непријатељеву посаду и јуриш четом при чему је свака десетина јуришала у одређеном правцу, те је у том смислу издао задатке. Када су се бомбаши приближили рововима, бацили су једновременно у њих бомбе, а после снажне плотунске експлозије једновременно у њих окочили. За њима је јурнула цела чета. Непријатељ није издржао овако силовит јуриш нити је успео било шта да предузме већ се дао у бекство остављајући у рововима два пушкомитраљеза, преко 4.000 метака, 7 мртвих и више рањених. Пошто суседна 1. крајишка бригада 5. дивизије због придоласка нових снага непријатеља није могла достићи планирану линију, 3. батаљон се 31. марта повукао пред јачим снагама и напустио положај Вељи врх.³³

У борби на Вељем врху нарочито се истакла 2. чета 3. батаљона 3. српске бригаде својим јуришем на непријатеља који се бранио на утврђеном положају. За овај успех она је била похваљена. У борби је иогиново командант 3. батаљона Полић Реља Санџаклија и борац Павловић Љубивоје из села Брестовца, срез јабланички, а тројица бораца су рањена.³⁴

Мада прелаз преко Ибра није извршен, у овим борбама су постигнути значајни резултати. Поред успеха 3. српске ударне бригаде, 4. пролетерска бригада ликвидирала је код Ушћа посаду рудника угља и протерала непријатељеве снаге из Ушћа преко реке. Успех напада био би сигурно већи да се са нападом није закаснило и тиме омогућило непријатељу да брзо пребације снаге са једног на други угроженији правац.

За протеклих осам дана (23 — 30. марта 1944. године), тј. од почетка марша из долине Лима па све до прилаза Ибру, 2. пролетерска дивизија, а у њеном сас-

³³ П. Вишњић, н.д, стр. 118; М. Мадих, н.д., стр. 92—94.

³⁴ Исто, стр. 118.

таву и 3. српска ударна бригада, прешла је преко 150 км (просецио 20 км на дан) по дубоком снегу и јакој снежној вејавици и под непрестаним борбама. Маршевске колоне су препешачиле планине Златибор, Мучањ, Равну гору, Врлетницу, огранке планине Јавор и Голију и стигле у близину Ибра. Маршеви су извођени уз борбе против четника, Бугара, Немаца, недићеваца и белогардејаца. Сви отпори непријатеља савладани су осим последњег на десној обали Ибра. Јединице Народноослободилачке војске на територији којом су пролазиле учвршћивале су веру у коначну победу над окупатором и свим квислиншким снагама.

Трећа српска ударна бригада водила је значајне борбе код села Бураће, Трудова, Кушића и Комадине и са осталим јединицама дивизије избила на леву обалу Ибра. Када су 2. и 4. пролетерска бригада предузеле маршове за напад на Ушће, 3. српска ударна бригада је са основним снагама на положајима у рејону села Бзовика и Рудног затварала правце од Чечине, а са 3. батаљоном овладала непријатељевим положајем на Вељем врху садејствујући суседној 1. крајишкој бригади при њеном продору ка Ибру.

ИЗВЛАЧЕЊЕ ИЗ ДОЛИНЕ ИБРА И ДЕЈСТВА НА ПРОСТОРИЈИ МИЛИЕИ — ДОБРИ ДО — ВРМБАЈЕ

Ударна група дивизија у ноћи између 30. и 31. марта 1944. године на одсеку Пусто Поље — село Бела Стена (код Рашке) није успела да форсира Ибар нити да се пребаци на Копаноник због јаке одбране реке и услед недостатка средстава за форсирање. Десну обалу Ибра већ тада су браниле јаке немачко-бугарске и квислиншке снаге (око 14 пешадијских батаљона са 60 минобацача, 20 артиљеријских оруђа, 10 тенкова и два оклопна воза — укупно око 10.000 војника). У оштрим борбама снаге непријатеља су успеле да спрече форсирање Ибра. Друга дивизија је поред тога 31. марта била изложена снажном бомбардовању и митраљирању 12 јуришних авиона „штука“, а нарочито положаји њене 4. пролетерске бригаде. Зато је после неуспелог покушаја да се форсира река донета одлука да се форсирање одложи.

Пошто је непријатељ у протеклим борбама открио распоред јединица Ударне групе и њене намере, одлучено је да се дивизије пребаце на нову просторију, повољнију за маневар и дејство.

Штаб ударне групе је уз сагласност Врховног штаба одлучио да обе дивизије дејствују на ширем простору Ивањица — Ушће — Рашка, да политички раде у народу, да се попуне новим борцима, формирају партизанске јединице и народноослободилачке одборе на терену, организују обавештајну службу и образују центре за прикупљање података о непријатељу, разбијају непријатељеве концентрације, дејствују на комуникације у долини Западне Мораве и Ибра, обезбеде их за спуштање савезничке помоћи и да се боље припреме за форсирање Ибра када за то настану повољнији услови. Требало је да 5. крајишка дивизија дејствује на простору Студеница — Средња Река — Равна Гора — Ивањица, а 2. пролетерска дивизија са две бригаде у Драгачеву, а са једном да извиђа долину Ибра и изводи акције на комуникацији Ушће — село Полумир.³⁵

Падом мрака 31. марта 2. пролетерска дивизија је по бригадама отпочела покрет с циљем да се пребаци на нови простор село Деспотовица — село Добри До — село Врмбаје. Трећа српска ударна бригада је према задатку маршovala правцем село Слатина — село Пајевица — Деспотовица — Врмбаје и распоредила се у рејону Врмбаје. У току марша бригада је протерала непријатељеве снаге на које је наишла, а након избијања на маршевски циљ организовала одбрану ради затварања праваца који на њен размештајни простор изводе од Ивањице, преко села Будожелје и Комадина.

Првог априла поподне, према наређењу штаба 2. дивизије, 3. српска ударна бригада је извршила марш преко села Гобелја и увече стигла на простор села Богићевића и села Доброг Дола и одмах истурила борбена осигурања на Ајдучко брдо (к. 1118), Велику ливаду (к. 1280) и Вртељку (к. 1187), упућујући патроле према селима Комадинама и Будожелји и ка Равној Гори. Непријатељ је артиљеријском ватром тукао ко-

³⁵ П. Вишњић, НД, стр. 125—126.

лоне у покрету док нису изашле из домета ових оруђа. Са бригадом је маршевао и штаб 2. пролетерске дивизије са приштапским јединицама.

Истог дана штаб 3. српске бригаде доставио је извештај штабу 2. пролетерске дивизије: „Бригада је у досадашњим борбама претрпела осетне губитке и нужна је попуна. Бројно стање бригаде на дан 1. априла 1944. године је: 319 другова и 17 другарица. У позадинским јединицама има 53 друга и једна другарица, а у санитетском транспорту укупно 59 другова (са рањеницима, болесницима) и 21 Италијан. Укупно бројно стање 462 борца”.³⁶

У то време у бригади је било 130 чланова КПЈ, 30 кандидата за члана КПЈ и 110 чланова Савеза комунистичке омладине (СКОЈ-а).³⁷

Друга иролетерска дивизија је 1. априла имала бригаде оријентисане према југозападним огранцима планине Чемерна, на којој су се у међувремену почели прикупљати четници, и према Ивањици у којој су се налазиле јаче бугароко-недићевске снаге. Истовремено је извршено и осигурање према Ушћу и доњем току Студенице.

У међувремену непријатељ је отпочео покрет својим снагама. Четнички 2. равногорски корпус почео је да се пребацује из Драгачева према долини Студенице с циљем да обухвати леви бок 2. и 5. дивизије. Поподне 1. априла једна „летећа” бригада је избила у рејон села Бресника, а главнина корпуса се због одмора задржала под планином Троглавом. Истовремено, Дража Михаиловић је наредио четничком Златиборском корпусу да „летећу” и Ужичку бригаду прикупи у рејону села Јасенова, где ће бити у приправности и извиђати у правцу Златибора, а Пожешком корпусу — да се групише источно од Златиборског корпуса, такође у Јасенову, и да предузме извиђање, нарочито према селу Кушићима.

У ноћи између 1. и 2. априла 3. српска ударна бригада је била обавештена да се једна мања јединица Бугара налази у засеоку Мијовићима. Око 02,00 часа 2. априла штаб бригаде је упутио један батаљон да лик-

³⁶ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 48/4.

³⁷ П. Вишњић, н.д., стр. 164.

видира те бугарске делове, али услед непажње у извршењу задатка није било постигнуто изненађење, па је напад био откривен и непријатељ се благовремено повукао у Ивањицу. У току истог дана остале јединице 3. српске ударне бригаде су водиле борбу против једне колоне Бугара, јачине око 150 војника, ојачане са шест припадника Српске граничне страже, која је из Ивањице покушала да пребаци храну и муницију својим јединицама у село Брзовику и Чечини на око 50 товарних коња. Због олако схваћеног задатка и несналажљивости јединица 3. бригаде, које нису на време предузеле мере да непријатељу одсеку одступницу, после вишечасовне борбе код Великих ливада Бугари су се повукли у Ивањицу. У тој борби било је 4 мртва, више рањених и два заробљена бугарска војника. Заплењено је више сандука пушчане и митраљеске муниције, неколико коња и друге опреме. Јединице 3. бригаде, које су учествовале у овој борби, имале су три погинула и три рањена борца.³⁸

Непријатељева авијација је 3. априла у неколико наврата надлетала положаје јединица 2. пролетерске и 5. дивизије и интензивно извиђала.

Истог дана радиограмским наређењем Врховног штаба јасно су били одређени задаци Ударној групи дивизија у југозападној Србији: разбијање непријатељевих снага у долини Студенице и на Голији и овладавање простором Драгачева. С тим циљем је 3. априла штаб Ударне групе одлучио да групу пребаци на погоднију просторију и да ова, дејствујући на ширем подручју, угрози непријатељеве комуникације у долини Западне Мораве и Ибра и онемогући непријатељу да се концентрише на уском простору одакле би успешно дејствовао против 2. и 5. дивизије. Да би реализовао ову одлуку, штаб Ударне групе је наредио 2. пролетерској дивизији да у Драгачево упути 2. пролетерску бригаду, а према Ариљу и Ивањици 4. пролетерску бригаду, док је 3. српску бригаду требало да задржи у рејону села Придворице и ирема манастиру Студеници, ради осигурања залећа 4. пролетерске бри-

³⁸ Исто, стр. 130—131.

гаде, извиђања у иравцу Ушћа и извођења мањих акција на линији Ушће — Полумир.³⁹

Све наше јединице су оскудевале у муницији, највише 3. српска бригада, која на једног борца није имала више од 5 метака, а на пушкомитраљез само 15. Зато је поново затражено од Врховног штаба да се помоћу савезничке транспортне авијације што пре дотури муниција и други материјал.

Петог априла штаб 2. пролетерске дивизије издао је наређење 3. српској бригади да ноћу између 5. и 6. априла изврши покрет из села Придворице на простор село Врмбаје — Јечмиште (к. 1005) — село Брезова и да затвори осетљиве правце од Ивањице, преко Будожела, у средишњи део Студенице и од Ушћа долином Студенице, као и да одржава тесну везу са 4. пролетерском и 4. крајишком бригадом 5. дивизије. Сутрадан се 3. српска бригада померила на простор Расна — Товица — село Врмбаје — Јечмиште — село Брезова и истурила осигуравајуће делове према железничкој станици Полумиру и Ушћу и ка селу Будожелу и Ивањици. Тим правцима су упућене и извиђачке патроле, успостављена је веза са деловима 4. пролетерске и 4. крајишке бригаде.⁴⁰ Марш је био врло напоран, јер су дубок снег и густа вејавица отежавали кретање.

Од 6. до 9. априла 1944. године 3. српска ударна бригада је остала на истим положајима. Она је и даље упућивала извиђачке патроле према Ибру и Ивањици и обезбеђивала позадину осталих јединица 2. пролетерске дивизије од Ивањице и Ушћа. Аруга и 4. пролетерска бригада 6. априла су прешле у Драгачево, где су водиле борбе против непријатељевих снага. Штаб дивизије се преместио у село Осоницу, а 8. априла у село Доњи Дубац.

У ово време и непријатељ је регруписавао своје снаге да би затворио планирани маневар Ударне групе дивизија и уништио је у захвату долине Студенице. Четвртог априла биле су упућене две чете 297. извиђачког батаљона из Дуге Пољане према линији село Брестовац — Јанков камен (триг. 1833), док је једна група од око 200 непријатељевих војника избила до

³⁹ П. Вишњић, н.д., стр. 134.

⁴⁰ Исто, стр. 142.

села Сековића. И у село Рудно стигла је јача група непријатељевих војника. Борбена група „Север“ (70. пешадијски пук, 3. батаљон 61. пешадијског пука, 1. батерија 1. противавионског дивизиона, једна брдска батерија и друге јединице) под командом бугарског пуковника Колева већ се налазила прикупљена у рејону Ушћа, а борбена група „Југ“ (1. и 2. батаљон 2. пука Српског добровољачког корпуса, 2. батаљон немачког 3. добровољачког полицијског пука, 2. батаљон бугарског 122. пешадијског пука и други мањи делови) под командом немачког пуковника Шредера завршавала је прикупљање у рејону Рашка — село Шумник — село Зарево. У рејону Ивањице прикупила се главнина бугарског 63. пешадијског пука 24. дивизије и 3. и 4. пук Српског добровољачког корпуса, као и јединице Српске државне страже које су биле уиућене из Пожеге. Резерва бугарске 25. сабирне дивизије (штаб, 1. и 3. батаљон 61. пешадијског пука, 3. батаљон 122. пешадијског пука и оклопни возови 205 и 301) налазила се на простору село Кончулићи — железничка станица Рудница, с тим што је ојачани 3. батаљон 61. пешадијског пука био истурен на положају Орлушићи (к. 666) — Ступник (триг. 859). Оперативна резерва команданта Југоистока (696. батаљон пољске жандармерије, 1. батаљон 3. пука, 1. батаљон 4. пука Српског добровољачког корпуса и 2. вод 12. оклопне чете под командом немачког мајора Пфајфера, налазила се у рејону Рашке, Командант бугарске 25. дивизије задржао је под својом командом један вод 1. хаубичке батерије, једну пионирску чету, 301. оклопни воз у Рашкој и 205. оклопни воз у Ушћу. Да би спречио долазак нових јединица НОВ Југославије из Санцака и онемогућио иовлачење снага Ударне групе дивизија из долине Студенице ка Златибору, непријатељ је у селу Белој Реци и селу Розанетву прикупио јединице Српске државне страже, а у селу Јасенову један батаљон бугарске 24. пешадијске дивизије. Четничке јединице биле су груписане према следећем: Јаворски корпус је прешао Ибар и посео положај на левом крилу борбене групе „Југ“; Расински корпус је посео положаје на Копаонику; 2. косовски јуришни корпус се прикупљао у Рашкој и селу Трнави; део снага 2. равногорског корпуса прешао је Студеницу и избио

на гребен планине Радочела; Златиборски и Пожешки корпус прикупили су се у Муртерици и код Јасенова.⁴¹

Пошто су покрети јединица 2. пролетерске дивизије према Ивањици, Гучи, Драгачеву и железничкој станици Полумиру изазвали забуну у редовима непријатеља, јер су Краљево, Чачак и железничка пруга Краљево — Косовска Митровица поново били непосредно угрожени, војноуправни командант Југоистока генерал Фелбер је одлучио да бугарски 70. пешадијски пук (према 5. дивизији) задржи у одбрани, а са бугарском 25. дивизијом и борбеном групом „Шредер“ (према 2. пролетерској дивизији) да пређе у напад.

Док су 10. априла 2. и 4. пролетерска бригада водиле жестоке борбе против четника у Драгачеву, а јединице 5. дивизије против бугарских јединица, 3. српска ударна бригада је држањем својих положаја онемогућавала непријатељу да обухвати положаје крајишких бригада и да дејствују у бок и позадину јединица 2. и 4. пролетерске бригаде.

Ноћу између 10. и 11. априла штаб 2. пролетерске дивизије издао је наређење за прикупљање јединица на простору села Савова, Доброг Дола и Врмбаје. Друга и 4. пролетерска бригада поселе су нове положаје 11. априла до подне, а штаб дивизије се преместио у село Рудине. На тај начин се 2. пролетерска дивизија повукла из Драгачева.

За време покрета 2. и 4. пролетерске бригаде на нове положаје два батаљона 3. српске ударне бригаде била су упућена из рејона села Савова на извиђање и да поставе заседу на комуникацији Ушће — Краљево. Они су 12. априла од 5 до 8 часова држали заседу између железничких станица Полумира и Добрих Страна. Око 7 часова на заседу је наишао немачки транспортни воз, којом приликом је погинуо 1, а рањена су 3 немачка војника. Заседа је уништила и један немачки аутомобил у коме су заробљена 4 немачка војника. После тога су оба батаљона повукла заседе и пред мрак 12. априла вратила се у састав бригаде.⁴²

Тринаестог априла 3. српска ударна бригада је добила наређење да се пребаци на простор село Добри

⁴¹ Исто, стр. 136—138.

⁴² Исто, стр. 171.

10>№ :
воуЈн;

До — село Врмбаје — село Придворица, где је имала задатак да затвори иравац од Ивањице, да активним дејством у бок непријатеља (у правцу Чечине) олакша дејства 4. крајишке бригаде и да затвори долину Студенице и спречи спајање делова легије „Кремплер“ са Бугарима у Чечини. Пре него што је прешла на нови простор бригада је ушла у борбу против 2. батаљона немачког 3. полицијског и 1. батаљона бугарског 61. пешадијског пука који су покушавали да се из рејона манастира Студенице и села Полумира пробију у село Баково. После краће борбе непријатељ је разбијен и натеран у бекство према манастиру Студеници и Полумиру. На месту борбе остало је 7, а заробљено 5 немачких фашистичких војника, док су јединице 3. српске бригаде имале 3 мртва и 3 рањена борца. Заплењена је извесна количина холандске и енглеске муниције. После ове борбе 3. српска бригада је извршила марш за село Врмбаје где је стигла 14. априла у 4 часа.⁴³

Због ситуације која је створена у долини Студенице и опасности да се непријатељеве јединице из Ивањице, преко Великих ливада и Врмбаје, не повежу са бугарским снагама у долину Студенице и тиме одвоје 2. пролетерску од 5. дивизије, штаб 2. пролетерске дивизије у духу ранијих наређења одлучио је да ојача затварање правца од Ивањице. Трећој српској ударној бригади било је наређено да главним снагама затвори правце који од Ивањице воде у долину Студенице, да поседнуте положаје код Доброг Дола, Врмбаје и Придворице чврсто држи и одржава сталну везу са 4. крајишком бригадом. Ради ојачања одбране на овом правцу на сектор 3. српске бригаде упућена су и два батаљона 4. пролетерске бригаде која су извучена из рејона села Мланче. Друга пролетерска бригада добила је задатак да прикупља податке о снагама непријатеља у Ушћу, а 4. пролетерска бригада да гони непријатеља у правцу Ибра. Оваква одлука штаба 2. дивизије уследила је после правилне процене ситуације и њу је одобрио штаб Ударне групе.

Петнаестог априла 1944. године на простору 3. српске ударне бригаде није било никаквих промена. Преко територије коју је држала Ударна група дивизија

⁴³ Исто, стр. 176.

прелетело је неколико етотина савезничких авиона у правцу североистока. Преко радио-вести је јављено да су бомбрадовали Букурешт и Плоешти. Вест је оставила снажан утисак и унела радост и добро расположење у цео састав јединица и команди.

Сутрадан ујутру из Ивањице је кренуо 2. батаљон бугарског 63. пешадијског пука и један вод четника (око 20 људи) правцем село Будожела — село Врмбаје — село Милићи са задатком да одбаце снаге НОВЈ с тог правца и да се што пре споје са 3. батаљоном бугарског 122. пешадијског пука у селу Милићима, који је био изложен жестоком нападу јединица 4. пролетерске бригаде. На положају код Великих ливада сачекале су га јединице 3. српске бригаде и потиснувши га на блиско одстојање, после краће али врло оштре борбе приморале га на повлачење на положај Локва — Варна пољана, код Ивањице. На бојишту је оставио 6 мртвих, а заробљена су 4 бугарска војника (од којих су 2 била рањена и пошто су их наши болничари иревили, упућени су у Ивањицу на даље лечење). Заплењен је 1 пушкомитраљез, 5 пушака и мања количина муниције. Том приликом јединице 3. српске ударне бригаде су имале 1 погинулог и 6 рањених бораца од којих 2 теже.⁴⁴

Дан је био ведар и топао. Преко положаја Ударне групе дивизија НОВЈ прелетале су нове велике групе савезничких бомбардера.

Седамнаестог априла 2. пролетерска дивизија остала је на истим положајима. Друга пролетерска бригада водила је борбу против доста јаких снага непријатеља у селу Бакову и успела да одбије њихов напад.

Трећа српска ударна бригада такође је остала на истим положајима и са истим задатком. Осамнаестог априла је 2. батаљон бугарског 61. пешадијског пука, ојачан 1. четом 1. батаљона 4. пука Српског добровољачког корпуса и једним немачким одељењем, поновио напад из Ивањице, десном обалом Моравице, према Комадинама и Великим ливадама, на положаје 3. српске бригаде. Иако заморене непрестаним борбама и честим покретима, јединице 3. бригаде су успешно одбијале жестоке нападе непријатеља. Наизменични

⁴⁴ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 56/4; П. Вишњић, н.д., стр. 186—187.

јуриши неггријатеља и противнапади јединица бригаде понављали су се током целог дана. Уз сву упорност и знатну бројчану надмоћност непријатељ није успео да потисне јединице 3. бригаде, а при сваком поновном јуришу трпео је велике губитке. Најзад, на крају дана, јединице 3. бригаде одбациле су га према селу Будожелу, где је прихватио 1. батаљон 4. пука Српског добровољачког корпуса који је у међувремену стигао из Ивањице и посео линију село Бедина Варош — к. 602.

Тога дана штаб 3. српске ударне бригаде је примио наређење да остане на истим положајима са истим задатком и обезбеди са правца Ивањице прегруписавање 2. пролетерске и 5. дивизије. Бригада је извршила извесна мања померања јединица ради заузимања повољних положаја. Деветнаестог априла бригадно превијалиште је било пребачено из Врмбаја у село Богићевиће.

Током дана предстраже бригаде су оемотриле покрет јачих снага непријатеља комуникацијом од Ивањице за село Кушиће. Касније је утврђено да је то непријатељ довлачио нове снаге на планине Јавор и Златибор. У то време он је вршио ново прегруписавање својих снага. На простор село Кушићи — село Катићи дошао је 4. пук Српског добровољачког корпуса и једна бугарска чета, а на простор село Јасеново — село Бела Река стигле су од Ужица немачке снаге: два батаљона 4. пука дивизије „Бранденбург" и 696. батаљон пољске жандармерије. Четнички Златиборски корпус померио се на линију село Клеково — село Доња Бела Река — село Чубраци, а четнички Пожешки корпус задржао се на положају Оруглица — село Равна Гора. На том простору су се такође налазили: четнички 2. милешевски и 1. равногорски корпус.⁴⁵

У времену од 1. до 20. априла, од покушаја форсирања Ибра из покрета, Ударна група дивизија је навукла на себе вишеструко јаче снаге непријатеља, вештим маневрима избегавала фронталне нападе на неповољном терену и добро брањеној долини Ибра, а наметнула борбе на за себе повољном простору село Милићи село Добри До село Врмбаје, где непри-

⁴⁵ П. Вишњић, н.д., стр. 192.

јатељ није могао брзо да развије своје снаге, нити постигне окружење.

Дејства 3. српске ударне бригаде одвијала су се углавном на северној периферији маневарског простора Ударне групе дивизија. Она је штитила успешна дејства 2. и 4. пролетерске бригаде, а истовремено обезбеђивала бок и позадину не само 2. пролетерској дивизији већ и целој Ударној групи.

У међувремену је прпмљена мања количина дуго очекиваног материјала од савезника, па је извршена минимална попуна материјалним средствима.

ОПЕРАДИЈЕ НА ПРОСТОРИЈИ ГОАИЈА — ЈАВОР. ПРОДОР ПРЕКО КОМУНИКАЦИЈЕ УЖИЦЕ — ПОЖЕГА У ПРАВЦУ ПОВЛЕНА

Према прикупљеним подацима (извићањем, осматрањем и обавештајном службом) утврђено је да непријатељ око територије на којој је дејствовала Ударна група дивизија концентрише веће снаге (9.000 — 10.000 војника) у местима: Ушћу, Рудом, Кушићима, Ивањици и Брезни. Циљ им је био да Ударну групу потисну на планину Голију, спрече њено извлачење, а да појединачно уништавају бригаде, батаљоне и чете.

Суочен с таквом ситуацијом, а имајући у виду основни задатак јединица које су продрле у Србију, Врховни штаб НОВ и НОЈ је наредио штабу 3. ударног корпуса да хитно упути дивизије преко Дрине у Србију, како би олакшале даље дејство 2. и 5. дивизије. Донета је одлука да Ударна група дивизија одустане од намере да поново покуша прелаз преко Ибра и да се извуче из долине Студенице и преће комуникацију Ивањица — Сјеница општим правцем село Јасеновица — село Драмичане — село Смиљевац — жанд. ст. Јавор — планина Мучањ, а да затим брзим покретом пренесе дејства на север, преће комуникацију Чачак — Ужице — Вишеград и настави дејства у западној Србији и Шумадији.⁴⁶ С том одлуком ое два дана касније сложио и Врховни штаб. Пребацивање у западну Србију штаб групе је замислио да изведе про-

⁴⁶ Исто, стр. 196.

дирући у две колоне: 2. пролетерска дивизија правцем село Опаљеник — село Катићи — село Узићи и даље преко железничке пруге и друма Пожега — Ужице ка планини Повлену, а 5. крајишка дивизија правцем село Кулизино — село Штитково — село Љубиш — Чајетина и даље преко комуникације Ужице — Вишеград и Ужице — Бајина Башта такође ка Повлену.

Штаб 2. пролетерске дивизије 20. априла 1944. године обавестио је штабове бригада о овој одлуци и предстојећим дејствима. Претходним наређењем бригаама је стављено у задатак да припреме јединице за извршење овог задатка. Трећа српска ударна бригада добила је задатак да се истог дана повуче из рејона Великих ливада и заузме погодне положаје код села Куманице, Лепосавића и засека Луковића и да затвори правце који из долине Моравице преко Косовице, Парезана и Комадина изводе према јединицама 2. дивизије. Овим је штићен десни бок распореда 2. пролетерске дивизије.[®]

Истог дана у првим поподневним часовима почело је померање јединица 3. српске бригаде. Али, како су јединице биле заморене непрестаним борбама и честим покретима и имале гломазну болницу са рањеницима које су носили на носилима и како је марш-рута била заобилазна, дуга и напорна, јер су морале савлађавати велике и честе успоне, а уз то се са почетком марша закаснило, то у току дана оне нису успеле да стигну на маршевски циљ. Зато је бригада наставила марш у ноћи између 20. и 21. априла и тек око подне 21. априла стигла у село Косовицу.

Двадесет првог априла 1944. године 2. пролетерска дивизија добила је задатак да у току дана изврши припреме, а у ноћи између 21. и 22. априла да се пребаци на простор западно од пута Ивањица — Сјеница. Штаб 2. пролетерске дивизије одмах је ставио у задатак 3. српској ударној бригади да се оријентише на правац 2. пролетерске бригаде и да је потпомаже у извршавању њеног задатка, а након преласка комуникације да се размести у рејону села Брезове и Беле Цркве.⁴⁸

⁴⁷ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 4/39/5.

⁴⁸ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 4/43/5.

Истог дана око 18 часова почели су покрети према комуникацији Ивањица — Сјеница. Дивизија, на чијем се челу налазила 2. пролетерска бригада, поди-лазила је комуникацији преко села Равне Горе, долином Крушчићке реке, преко засеока Павловића према Погледу. Наступни марш је изведен у једној колони, све до Кушића (заселак Ковачевићи) где су се из колоне издвојила два батаљона 3. српске бригаде, те се један упутио преко засеока Зечевића на к. 1072, а други преко засеока Ведића ка Зечевића вису и Кадиној стени (к. 1292), док су трећи батаљон и неборачки делови продужили покрет за главнином дивизије.

Дужина марш-руте од села Глећице до Погледа износила је око 15 км. То се одстојање под нормалним условима могло прећи за око 4 часа. Међутим, како су борци били исцрпени дотадашњим борбама и врло честим и дугим маршевима по дубоком снегу и испресецаном планинском земљишту, а те ноћи била је магла и све време марша падала веома јака киша, а уз то и земљиште било доста испресецано, што је све успоравало кретање, то је чело 3. српске бригаде избило на комуникацију тек око 7 часова 22. априла.

Одмах након изласка на пут делови 3. српске и 2. пролетерске бригаде су ступили у борбу. Први батаљон 3. српске бригаде је у 7,15 часова изненада напао Пратећу чету и 1. вод 1. чете 1. батаљона 4. пука Српског добровољачког корпуса, који су бранили положај V рејону к. 1072 (заселак Зечевићи). Развила се кратка али оштра борба у којој је непријатељ био брзо разбијен и натеран да се у паници извуче према селу Маскови. У исто време су левокрилни батаљон 3. српске бригаде, који је наступао према Зечевића вису, и два батаљона 2. пролетерске бригаде подишли Погледу и у снажном нападну разбили 2. и 3. чету 1. батаљона 4. пука Српског добровољачког корпуса. После тога оба батаљона 3. српске и два батаљона 2. пролетерске бригаде образовали су одбрамбене положаје на Погледу с којих су штитили прелазак 4. пролетерске бригаде и осталих јединица 2. пролетерске дивизије преко комуникације. Непријатељ је неколико пута покушавао да поврати Поглед, али је увек био одбијен. У 16 часова, када су сви делови 2. дивизије прешли преко комуникације Ивањица — Сјеница, батаљони 3. срп-

ске и 2. пролетерске бригаде одвојили су се од непријатеља и повукли с Погледа. До 17 часова 3. српска бригада стигла је у рејон села Брезове и Беле Цркве и ту заноћила.

У борби приликом прелаека комуникације Ивањица — Сјеница непријатељ је имао 8 погинулих, 10 рањених и 18 несталих, уништена је једна танкета и један камион, а заплењена 2 митраљеза и већа количина муниције. На страни 3. српске бригаде погинула су 4 и рањена 4 борца.⁴⁹

Двадесет трећег априла пре подне 3. српска бригада је примила наређење штаба дивизије да се још у току дана помери на простор 2. пролетерске бригаде (северозападни засеоци Брезове и Катића) са задатком да затвори правце који изводе на тај простор од Ивањице и села Кушића, а нарочито да контролише долину Грабовичке реке.⁵⁰

Међутим, како се све јединице 3. српске бригаде још нису одмориле од ранијих маршева и борби и како је постојала опасност да немачка и бугарска авијација осмотри кретање колоне, то је померање бригаде почело тек после пада мрака. Она се у ноћи уочи 24. априла, након извршеног марша, поставила на одређени простор и затворила правце од Ивањице и Кушића.⁵¹

У току покрета и након долаока на одређени простор о непријатељу су прикупљени следећи подаци:

— на правцу дејства 5. крајишке дивизије на простору Бела глава — село Бела Река — село Љубиш налазило се око 1.500 недићеваца и нешто Немаца са 8 тенкова и 25 камиона;

— на правцу дејства 2. пролетерске дивизије непријатељ је пребацивао снаге из Ивањице и села Прилика преко Ариља у Пожегу. У Ариљу се налазио један бугарски батаљон и нешто Немаца.

На новом простору 2. пролетерска дивизија добила је задатак да у ноћи између 23. и 24. и у току дана 24. априла помери јединице на простор село Бјелуша — село Крушчица — село Гривска и да се приб-

⁴⁹ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2; П. Вишњић, н.д., стр. 201—204.

⁵⁰ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 50/1.

⁵¹ П. Вишњић, н.д., стр. 218.

лижи комуникацији Ужице — Пожега. Јединице су имале задатак да до зоре буду на одређеним рејонима у што прикуиљенијем раопореду за лакше маневрисање.

С тим у вези 3. српска ударна бригада добила је задатак да изврши иокрет основним правцем село Катићи — село Бјелуша — село Бреково и поседне положаје у рејону села Горње Крушчице, а затим да извића и контролише правце који воде из Пожеге и Ужица. Бригада је кренула у 24 часа и на циљ стигла 25. априла у свануће. У току марша један њен батаљон је у садејству два батаљона 2. пролетерске бригаде разбио делове четничког Пожешког корпуса на положају Шарско брдо — Забој — Главица и одбацио непријатеља у правцу села Доње Крушчице и Сјеверова.⁵²

Пошто су у духу опште директиве Врховног штаба НОВ и ПОЈ 16. и 17. дивизија НОВЈ добиле задатак да из рејона Сребренице продру у Србију општим правцем Љубовија — Пецка и Љубовија — Бајина Башта и помогну Ударној групи дивизија да лакше развије операције ка планинама Маљену и Суворору, требало је извршити приближавање обеју група и ускладити њихово дејство.⁵³ Штаб 2. пролетерске дивизије је 25. априла 1944. године обавестио своје бригаде да 5. крајишка дивизија води жестоке борбе на линији село Љубиш — село Рожанство и да у ноћи између 25. и 26. априла треба да се пребаци преко друма Азл/биш — Ужице на сектор Ужице — Вардиште, као и да је 2. пролетерска дивизија добила задатак да се примакне 5. дивизији, тј. комуникацији Ужице — Пожега. Општи задатак дивизије био је да пређе железничку и друмску комуникацију између Ужица и Пожеге, а затим продужи ка планини Јеловој гори и селу Варди.

⁵² Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 19/4.

⁵³ *Хронологија ослободилачке борбе*, стр. 722.

С тим у вези је 3. ерпекој удариој бригади наређено да одмах упутити теже рањенике у село Разложину, а бригада у току ноћи да остане на положајима у рејону села Крушчице према раније примљеном задатку. Штаб дивизије се у току дана преместио у Крушчицу код 3. српске ударне бригаде.⁵⁴

Двадесет шестог априла 1944. одлучено је да 2. пролетерска и 3. српска бригада (4. пролетерска бригада са болницом је била упућена са 5. крајишком дивизијом правцем западно од Ужица) пређу комуникације Ужице — Пожега и да смелим дејствима на том правцу олакшају себи даље пробијање. Да би што лакше и раније прешле комуникације Ужице — Пожега, обе бригаде требало је још у току дана да се прикупе на простору Сјеверова и Крушчице и с њега, у 17,30 часова, изврше наступни марш-маневар, како би у току ноћи између 26. и 27. априла прешле поменуте комуникације. Планом је било предвиђено да бригаде пређу друм Пожега — село Дрежник између 15 и 20 часова, а железничку пругу и друм Ужице — Пожега између 22 и 23 часа. Настављајући покрет на север, требало је да између 1. и 2. часа 27. априла пређу друм Ужице — село Здравчићи — Пожега.

Након преласка комуникација 3. српска ударна бригада имала је задатак да се размести на простору село Каленићи — Бобија (триг. 775) — Граница (к. 787) и одатле да затвори правце који воде на тај простор од Косјерића, села Жежевице и пута Пожега — Каленићи.

Да би се онемогућио покрет 2. пролетерске дивизије, јединицама Златиборског и Пожешког четничког корпуса је наређено:

1. пожешкој бригади да брани положај: Преседина — Благаје — Панђуриште — Томин гроб;

⁵⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 54/1.

2. пожешкој бригади да затвори правац село Жирово — село Вироштак;

— Ариљској бригади да затвара правац село Крушчица — Ариље.⁵⁵

У поподневним часовима 26. априла приступило се сировођењу наређења штаба 2. дивизије. Трећа српска бригада на време је прикупила своје батаљоне у Сјеверову и у 17,30 часова кренула правцем Сјеверово — село Брђани — село Злакуса — село Узићи — село Радовци — село Врањани — село Бошњаци — Бобија (к. 696) — Мала црнокоса (триг. 698) — село Засеље — село Каленићи — Бобија (триг. 775) — Граница (к. 787). Да би се главнина бригаде обезбедила од непријатељских дејстава и изненађења са правца Пожеге, упућен је један батаљон као десна побочица правцем село Роге — село Дрндари — Велики врх — "Узићи — к. 502 — к. 372 — село Врањани. Он је у Рогама наишао на Летећи батаљон четничке 2. пожешке бригаде и у краткој борби га разбио, а затим је, наилазећи на отпор непријатеља, 27. априла око 1 час избио на железничку станицу Узићи, где није уништио постројења и станичну зграду, нити порушио пругу, већ је одмах продужио одређеним правцем и око 4 часа поставио се на линију к. 502 — к. 372 — к. 323 ради обезбеђења прелаза главне бригаде преко друма Пожега — Здравчићи — Ужице.

За то време остале јединице 3. српске бригаде, неометане од непријатеља, маршевале су одређеним правцем, тако да су између 04.00 и 06.00 часова 27. априла прешле и последњу комуникацију. Приликом преласка железничке пруге код Узића ни оне нису порушиле пругу. Око 07.00 часова бригада је избила на линију село Граница — село Засеље, где се разместила. Претходно је 1. батаљон у пролазу кроз село Добродо (сада Луново Село) заробио два четника који су чували четничку радио-станицу домета 200 км и четничког капетана Павла Симића, шефа Дражиног центра везе. Ради сопственог обезбеђења истурила је борбена осигурања на к. 787, Градину (к. 789) и на к. 668,

³³ Архив ВИИ, С-В-бр. рег. 5914.

а извиђачке иатроле упутила према Пожеги, долини реке Скрапежа, Црнокоци и селу Трнави.⁵⁶

Приликом преласка друма и железничке пруге Пожега — Ужице постигнуто је изненађење. Непријатељ се није благовремено припремио да онемогући прелаз. На путу и железничким станицама није имао јачих посада које би пружиале озбиљнији отпор.

Одмах после преласка комуникација Пожега — Ужице непријатељ је интервенисао према јединицама 2. пролетерске и 3. српске бригаде. С циљем да ликвидира снаге НОВЈ на простору Пожега — Ужице — Косјерић немачка команда је наредила свом 696. моторизованом батаљону пољске жандармерије, коме је потчинила 2. батаљон бугарског 63. пешадијског пука и две батерије, да у садејству са четницима изврше напад основним правцем Пожега — Косјерић.⁵⁷

Већ око 12 часова 27. априла непријатељ је почео напад са правца Пожеге на снаге 3. српске бригаде које су се налазиле на к. 668. У исто време Срески одред Српске државне страже из Косјерића и четничка Црногорска бригада почели су напад на линији Шарампов — Градина. Једна колона припадника Српске државне страже и Немаца на 20 камиона и са неколико тенкова кренула је из Ужица друмом преко села Карана у правцу Косјерића, поселајући положаје око друма. Међутим, сви напори непријатеља да одбаци 3. српску бригаду са њених положаја остали су без резултата. Један батаљон 3. српске ударне бригаде са једном четом 2. пролетерске бригаде успео је да разбије напад Среског одреда Српске државне страже и четничке Црногорске бригаде на Црнокоси и да их протера са положаја Шарампов — Градина. Непријатељ се у ноћи између 27. и 28. априла повукао на своје полазне положаје.

Двадесет осмог априла штаб 2. дивизије је закључио да је дуже задржавање јединица источно од пута Ваљево — Ужице, на узаном простору између Скрапежа и Лужнице, непотребно. Стога је у 6 часова изадао наређење за покрет преко поменутог пута. Према

⁵⁶ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 56/4 и 19/4; П. Вишњић, н.д., стр. 228—230.

⁵⁷ Деша војноуправног команданта Југоистока од 28. IV 1944. Архив ВИИ, бр. рег. Б — 20.

том наређењу 3. ерпека бригада је добила задатак да се прикупи у селу Границама, пређе пут Ваљево — Ужице између 16 и 18 часова, поруши друм и по могућству заузме Косјерић, а затим да се размести на простору Косјерић — село Цикоте ради одмора и затварања праваца који воде на њен простор од Ваљева и Ужица и долином Скрапежа од Пожеге. Лево од 3. бригаде, на правцу село Чукавци — село Рибашевина — село Тупајићи, требало је да дејствује 2. пролетерска бригада.

Истог дана ујутру непријатељ је обновио нападе на положаје 3. српске и 2. пролетерске бригаде. Нарочито упорно је нападао према 3. српској бригади. Борбе су вођене целог дана, а увече је 2. пролетерска дивизија главним снагама прешла комуникацију Ужице — Ваљево и упутила се у правцу села Варде, где је стигла сутрадан између 05,00 и 09,00 часова. Трећа српска ударна бригада није напала Косјерић, јер је извиђањем утврдила да се у њему налазе јаче снаге непријатеља.⁵⁸

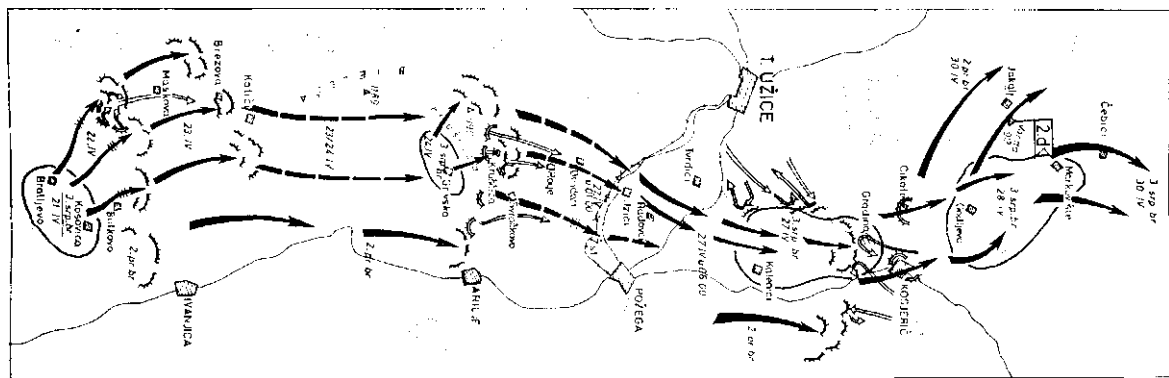
После краћег задржавања у рејону Варде 3. српска бригада је наставила марш у рејону села Годечева где се разместила у засеоцима Селишту, Главовићима и Веселиновићима.

Двадесет деветог априла 1944. године 3. српска ударна бригада остала је у Годечеву и затварала правце који на овај простор воде од Косјерића, Ваљева и села Рогачице.

Тридесетог априла настављено је даље пробијање јединица 2. пролетерске дивизије према Повлену. Трећа српска ударна бригада избила је на простор село Небићи — село Црвени Брег. У току дана водила је борбу против четника на линији Црвени Брег — село Гредина у којој је имала једног иогинолуго и два рањена борца, а четници 9 мртвих и више рањених. У то време 2. пролетерска бригада посела је простор село Јакаљ — Варда, а 4. пролетерска бригада је преко села Сече Реке стигла у рејон село Башићи — село Радосевићи вративши се поново у састав своје дивизије.⁵⁹

⁵⁸ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 167; П. Вишњић, н.д., стр., 232—235.

⁵⁹ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2.

Марш десне нападне колоне Друге дивизије (2. и 3. бр.) за прелаз комуникације
Ужице — Пожега (22—30. IV 1944. год.).

Тако је 3. српска ударна бригада за непуних осам дана као десна колона Ударне групе дивизија, заједно са 2. пролетерском бригадом, достигла свој маршевски циљ водећи уз пут жестоке борбе против 4. пука немачке дивизије „Браиденбург“, делова бугарског 1. окупационог корпуса, снага Српског добровољачког корпуса и четника Драже Михаиловића.

Избијањем јединица дивизије на простор село Башићи — село Варда — село Руда Буква — село Годљево створени су услови за развијање дејстава ка планинама Повлену и Маљену.

Ударна група дивизија у протеклим данима имала је иницијативу у својим рукама и успешно се извукла из планираног непријатељевог обруча у долини Студенице, а затим продрла на простор јужно од Ваљева. Маршеви су извођени углавном ноћу, по тешко пролазном и планинском земљишту. Јединице, заморене непрекидним борбама и покретима, исцрпене слабом исхраном и ношењем рањеника, пребациле су се преко више веома осетљивих комуникација и пешице прошле око 160 км, продрле дубоко у западну Србију и извршиле задатак који им је поставио Врховни штаб. Продор у западну Србију олакшао је борбу снага НОВЈ у Санџаку и северном делу Црне Горе. Непријатељ је одатле извукао и против Ударне групе дивизија употребио јаке снаге (2. пук дивизије „Бранденбург“, легију „Кремплер“, четнички 2. милешевски и 4. јуришни корпус и друге јединице), али није успео да спречи продор у западну Србију.⁶⁰

Продор Ударне групе дивизија у западну Србију имао је велики утицај и на даље нарастање 1. шумадијског и Космајског НОП одреда у Шумадији. Број бораца је нагло растао, тако да је издвајањем бораца из оба одреда била формирана 2. шумадијска бригада НОВЈ. У народу је јачала вера у коначну победу над непријатељем, а у четничким и квислиншким редовима почело је постепено осипање.

Пошто је непријатељ покушао да једновременим нападом нанесе уништавајући удар Ударној групи дивизија и да је протера са простора Повлена, потисне на Дрину и ту потпуно одсече а затим уништи, одлу-

⁶⁰ П. Вишњић, н.д., стр. 249 и 251.

чено је да ее операцијска дејства 2. и 5. дивизије пренесу на подручје планине Маљена, да се непријатељеве снаге одвуку са Дрине и тако олакша форсирање Дрине и упад у Србију 16. и 17. дивизији НОВЈ и да се спречава маневар непријатеља на комуникацијама: Ужице — Бајина Башта — село Рогачица, Ужице — Ваљево и Ваљево — Пецка. Овај марш-маневар имао је велики војнички и политички значај. Њиме се избегавао директан судар са јачим непријатељевим снагама, а дејства су се преносила дубоко у Србију. Непријатељ је био приморан да врши подневно прегруписавање снага. Процене су се показале тачне. Почетком марша 2. и 5. дивизије непријатељ је снаге Српског добровољачког корпуса и бугарске 24. дивизије повукао са Дрине и упутио за дејство против 2. и 5. дивизије.

Тридесетог априла 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије је обавестио штабове бригада о предстојећем марш-маневру, наређујући истовремено да се изврше неопходне припреме за покрет. Друга пролетерска дивизија после пребацивања преко друма Косјерић — Ваљево требало је да достигне простор село Крчмари — село Голубац — село Осеченица — село Бријежђе.

Оцењујући реално опасност од присуства Ударне групе дивизија на овом простору и уочавајући њене намере, опуномоћени командујући генерал у Србији, генерал Фелбер, одлучио је да ангажовањем јачих снага него у долини Студенице пређе у напад и разбије снаге НОВЈ у западној Србији. Било је наређено:

— Борбеној групи Недићевог пуковника Таталовића да са десне обале Дрине спречи покушај пребацивања 16. и 17. дивизије из источне Босне у Србију и њено спајање са јединицама 2. и 5. дивизије;

— бугарској 24. дивизији да осигурава простор Дрина — село Рогачица — село Дуб — Бајина Башта и комуникацију Ужице — Рогачица;

— борбеној групи „Холман“ (састава: 4. пук „Бранденбург“ — без 2. батаљона — 4. пук Српског добровољачког корпуса ојачан 2. батаљоном 1. пука) да изврши напад основним правцем село Костојевићи — село Варда;

— борбеној групи „Вајел" (састав: 2. батаљон 4. пука „Бранденбург", 696. батаљон пољске жандармерије, 2. батаљон бугарског 63. пешадијског пука 22. дивизије и две бугарске батерије) да изврши напад правцем Косјерић — село Сеча Река — село Варда;

— 1. батаљону 5. пука белогардијског Руског заштитног корпуса да на Повлену затвори пут село Варда — Ваљево;

— четницима Драже Михаиловића (1. и 2. равногорска бригада, Златиборски, Ваљевски, 1. и 2. равногорски, Церски и Пожешки корпус) да нападају са линије село Рибашевина — Косјерић — Повлен у правцу Варде;

— 500. СС падобранско-ловачком батаљону и бугарском 61. пешадијском пуку да образују резерву команданта Србије у Пожеги.

За планирана дејства непријатељ је обезбедио подршку авијације и артиљерије.⁶¹

Тако је за борбу против Ударне групе дивизија непријатељ приближно груписао многоструко јаче снаге (око 40.000 војника), добро наоружане и углавном моторизоване за брзу интервенцију постојећим путевима. Укупне снаге су биле: два немачка пука, четири бугарска пука, један пук белогардијског Руског заштитног корпуса, четири пука Српског добровољачког корпуса, два немачка моторизована батаљона, десет корпуса четника Драже Михаиловића и друге мање окупаторске и квислиншке јединице.⁶²

Ударна група дивизија је тада имала око 5.000 бораца. Однос снага је био око 8:1 у корист непријатеља. Непријатељ је имао аисолутну премоћ у авијацији, артиљерији, тенковима, моторизованости јединица, техничкој и борбено-материјалној опремљености.⁶³

При оваквом односу снага опуномоћени командујући генерал у Србији је рачунао на потпун успех.

Ударна група дивизија била је преморена дотадашњим маршевима и борбама, оптерећена већим бројем рањеника без потребних транспортних средстава, а и земљиште, комуникацијска повезаност и могућ-

⁶¹ П. Вишњић, н.д., стр. 260—261.

⁶² Исто, стр. 262—263.

⁶³ Исто, стр. 263.

ности и снабдевања су ишли у прилог непријатељу. Поред тога, она се заплела у тешке и исцрпљујуће борбе сматрајући да ће маневром у правцу Маљена олакшати свој положај и помоћи 16. и 17. дивизији да се пребаци из источне Босне.

Међутим, у својим прорачунима непријатељ није рачунао са оним што је било најбитније — високи морал бораца и старешина Ударне групе дивизија који су се борили за ослобођење своје земље.

Првог маја 1944. године ујутро 2. пролетерска дивизија отпочела је са покретима према планини Повлену. У исто време и непријатељ је отпочео концентрично наступање из разних праваца према Ударној групи дивизија.

Трећа српска бригада је истог дана ступила у тешке борбе против делова Ваљевског и 2. равногорског четничког корпуса и јединица Српске државне страже. Непријатељ је нападао у две колоне: једна правцем Осијањ — заселак Делићи — село Црвени Брег, а друга правцем Сабља — село Маковиште — Градина (триг. 1003). Цео дан су вођене оштре борбе на линији: к. 992 — Градина — заселак Делићи — к. 961. Бригада је успешно одбијала све јурише до 17,00 часова када је непријатељ увео у борбу свеже снаге подржане артиљеријом. Тада је била приморана да се повуче на линију Лисина — Тавани — село Црвени Брег одакле је затворила правац Варда — Црвени Брег — село Мравињци.⁶⁴

Четврта пролетерска бригада је за то време под притиском јаким немачких снага и четника била приморана на извлачење из рејона Варде ка Повлену, а 2. пролетерска бригада је водила тешке борбе против четника на простору око Радљевачке реке.⁶⁵

На Чикеру и на простору село Крстићи — село Вујићи (јужно од Ваљева) 2. пролетерска, 3. српска ударна бригада и 4. батаљон 4. пролетерске бригаде у оштрим борбама сломили су напад четничког Корпуса горске гарде, 2. равногорског и Ваљевског корпуса, делова Српске државне страже и Српског добровољачког корпуса. Пошто је одлучено да се овлада грebenом

⁶⁴ Исто, стр. 265.

⁶⁵ Исто, стр. 263—264; *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 175.

Повлена, ноћу између 1. и 2. маја продужени су покрети и одређени конкретни задаци: 2. пролетерска бригада да овлада положајима на Малом Повлену и Белој води, а 4. пролетерска бригада да нападне и разбије четнички Церски корпус на Повлену. Трећа српска бригада је добила задатак да са положаја јужно од Црвеног Брега затвара правац од Мравињаца и по могућству овлада положајима 2. равногорског четничког корпуса и Горске гарде које су ови држали на линији Градина — село Марковиште. Постављене задатке бригаде су извршиле ноћу уочи 2. маја, што је био прилог ових јединица прослави Првог маја. У овим борбама непријатељ је имао велике губитке: 67 мртвих, око 120 рањених и 44 заробљених (26 четника и 18 белогардејаца). Заплењено је 12 пушкомитраљеза, 70 пушака, једна радио-станица и веће количине разне муниције и опреме.⁶⁶

У складу са одлуком штаба Ударне групе дивизија⁶⁷ да се јединице 2. и 5. дивизије пребаце преко комуникације Ужице — Ваљево на планину Маљену и да 2. пролетерска дивизија поседне северне падине Маљена према Ваљеву, а 5. крајишка дивизија према Косјерићу, штаб 2. пролетерске дивизије поставио је задатак 3. српској ударној бригади да 2. маја до 14 часова затвара правце и задржава напад непријатељевих снага од Варде и Маковишта према Црвеном Брегу и тиме осигурава пролаз 10. крајишкој и 4. пролетерској бригади кроз Црвени Брег, а затим да изврши марш до Мравињаца, где да се прикупи до 15 часова; из Мравињаца да крене за колоном 2. пролетерске бригаде, а након прелаза преко комуникације Ваљево — Косјерић да се размести на простору село Осеченица — село Бријежђе и са погодних положаја затвори правце од Ваљева, Мионице и планине Сувобора одржавајући везу с јединицама 4. пролетерске бригаде. Штабу бригаде је наређено да његове јединице изврше обимнија рушења и запречавања на правцима одакле би се могли појавити тенкови и да, по потреби, на том послу мобилишу народ с потребним алатом.

⁶⁶ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2; кут. 782, бр. рег. 3/6.

⁶⁷ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 170.

Све јединице Ударне групе дивизија у поподневним часовима 2. маја 1944. године отпочеле су покрет с циљем да се што пре пребаце преко комуникације Ваљево — Ужице и избију на подручје Маљена. Међутим, непријатељ је прозreo циљ овог покрета. Зато је јаким снагама посео погодне положаје дуж комуникације и организовао веома јаку одбрану. Поједини положаји на важнијим прелазима преко комуникације били су солидно утврђени. Претходнице колоне су на прилазу комуникацији наишле на врло јаку и добро организовану ватру непријатеља, те су биле принуђене на повлачење. Добијени су и подаци да непријатељ концентрише јаке снаге према Маљену. Штаб Ударне групе дивизија после измењене ситуације 3. маја 1944. године око 08.00 часова доноси одлуку да одустане од продирања ка Маљену и да на време извуче снаге испод непријатељевог удара. Бригадама 2. дивизије издато је наређење да се повуку ка линији село Радановићи — Лепа раван — село Лесковица, што је одмах учињено.⁶⁸

У настојањима да разбију 2. и 5. дивизију и да очисте зашадну Србију, Немци су моторизовали све јединице ангазоване против наших снага. На комуникацијама око 2. и 5. дивизије поставили су јаке тенковске, моторизоване и артиљеријске јединице у виду заседа, а на међупросторима су употребили Бугаре, припаднике белогардијског Руског заштитног корпуса, недићевце и четнике.

У ситуацији када пребавивање Ударне групе дивизија на простор Маљена вије успело, а 16. и 17. дивизија се нису могле пребацити преко Дрине, било је одлучено да 2. и 5. дивизија до даљег дејствују привремено одвојене и тиме снаге непријатеља развуку и туку га на ширем фронту, али се није одустало од упућивања једне маневарске групе на Маљен. После разматрања новонастале ситуације са члановима Главног штаба НОВ и ПО Србије и Покрајинског комитета КПЈ за Србију и мера које треба предузети одлучено је да се Ударна група дивизија задржи извесно време на простору Повлена и села Варде до стварања услова

⁶⁸ Зборник том I, књ. 7, бр. док. 170; П. Вишњић, н.д., стр. 271—279.

за упућивање маневарске групе у Шумадију, а осталих јединица у југозападну Србију.

Штаб групе је наредио 2. пролетерској дивизији да се главнином-1 својих снага постави на положаје од Црвеног Брега према Повлену, да разбије недићевце и четнике на Повлену, да затим у садејству с јединицама 5. дивизије разбије квислинге на планини Медведнику и одбаци их ка долини Дрине и селу Рогачици. Део снага 2. дивизије оријентисао је према Ваљеву, Буковима и комуникацијама на том простору. Петој крајишкој дивизији штаб групе је наредио да главнином својих снага поседне положаје на линији Градина — Варда и у садејству с 2. пролетерском дивизијом разбије недићевце и четнике на Повлену и Медведнику, а део снага да оријентише према Немцима на комуникацији између Косјерића и Букова.

У складу са одлуком и овим наређењем штаба групе, штаб 2. пролетерске дивизије је 4. маја у 04,00 часа пред потчињене бригаде поставио следеће задатке:

— 3. српској бригади да у 05.00 часова изврши марш и пребаци се на простор село Црвени Брег — село Еебњи са задатком да на линији Лисина — Бурма затвори оне правце који од Рогачице преко Годечева и комуникацијом село Костојевићи — село Црвени Брег изводе на овај простор и да одржава чврсту везу са 1. крајишком бригадом на простору — Гредина — село Варда;

— 2. пролетерској бригади да одмах изврши марш на простор село Косићи — село Лазаревићи — село Тејићи — село Баратовићи да ту организује одбрану и успостави везу са 3. српском бригадом, а 4. пролетерској бригади да се задржи на простору села Мравињаца, Лесковице и Радановића и затвори правце од Ваљева и Косјерића.⁶⁹

Бригаде су у одређено време кренуле у извршење планираних покрета. Друга пролетерска бригада као претходница протерала је слабе снаге Српског добровољачког корпуса, док је 3. српска бригада маршевала истим правцем и након избијања у рејон села Црвеног

⁶⁹ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 179; П. Вишњић, н.д., сгр. 282.

Брега, Небића и Плоске затворила правце од Соколине стене, Рогачице, Лештанског и Костојевића.

После откривања маневра Ударне групе дивизије опуномоћени командујући генерал у Србији је 5. маја одлучио да ове делове НОВЈ нападне са запада, севера и истока и издао следеће наређење:

— 4. пуку Српског добровољачког корпуса да напада правцем преко гребена планине Повлен;

— групи „Холман" (3. батаљон 4. пука „Бранденбург", 1. батаљон 1. пука Српског добровољачког корпуса и Ваљевски четнички корпус) да напада ирема планини Маглешу и Мравињцима;

— групи „Вајел" (1. и 2. батаљон 4. пука „Бранденбург" и Црногорска четничка бригада) да напада према Мравињцима и Радановићима;

— бугарској 24. дивизији, групи „Таталовић" и 12. оклопној чети да обезбеђују обалу Дрине од Бајине Баште до Бање Ковиљаче и комуникацију Ужице — Бајина Башта;

— 297. извиђачком батаљону да се из Санцака пребаци у Пожегу и образује резерву;

— четничком Церском корпусу да продужи нападе са Повлена према Мравињцима и Црвеном Брегу;

— Ваљевском корпусу да брани положај на линији Краљево брдо — Липа раван и да садејствује нападу група „Холман" и „Вајел";

— Црногорској бригади да брани превој Букова;

— четничким бригадама које су тога јутра стигле у село Горње Добриње: 2. бригада да се упути на Равну гору, а 1. бригада у село Дружетиће и да садејствују нападу 2. равногорског корпуса.⁷⁰

Ноћу између 4. и 5. маја 2. и 4. пролетерска бригада су одбиле нападе непријатеља и задржале своје одбрамбене положаје. Петог маја уследили су напади непријатеља из више праваца. Жестоке борбе водиле су се целог дана на свим правцима и наше снаге су одржале доминирајуће висове на гребену Повлена. Око 20,00 часова 2. пролетерска бригада, ојачана деловима 4. пролетерске бригаде, противнападом је разбила четнички Церски корпус и 4. пук Српског добровољачког

⁷⁰ П. Вишњић, н.д., стр. 286—288.

корпуса и одбацила их западно од комуникације Ваљево — Рогачица, а 1. и 2. чачанску бригаду Златиборског четничког корпуса одбацила на линију село Јасиковац — село Шарампово.

Простор који је држала 2. пролетерска дивизија постајао је све мањи, маневар скученији, рањеника је било све више, муниције је понестало, а очекивана помоћ од савезника, на којој је врховни командант маршал Тито стално инсистирао, никако није стизала. Ситуација у коју је доспела дивизија, заједно са 5. крајишком дивизијом, била је веома тешка.

Петог маја начелник штаба 2. пролетерске дивизије је у име свог штаба, а на основу стања, претрпљених губитака, замора јединица, недостатка муниције и другог, поднео предлог да се 2. пролетерска и 3. српска бригада не упућују у Шумадију. После свестране анализе предлог су прихватили и чланови Главног штаба НОВ и ПО Србије,⁷¹ те се одустало од њиховог упућивања у Шумадију.

Пошто је 2. пролетерска дивизија била преморена, и оптерећена болницама, под сталним притиском јачих непријатељевих снага а са малим резервама муниције, штаб Ударне групе дивизија је одлучио да дивизију пребаци на простор планине Таре, а ако ситуација буде налагала и на планину Златибор. Ради реализације ове одлуке штаб 2. пролетерске дивизије је 5. маја у 22,30 часова издао задатак бригаама да се извуку из фронталне борбе коју им је наметнуо непријатељ и помере према Јеловој гори.

Четврта пролетерска бригада наггустила је положај на Маглешу, а 2. пролетерска бригада се повукла са гребена Повлена. Трећа српска бригада је добила задатак да се задржи у рејону села Иебића и да затвара правце од Повлена и Ваљева ради обезбеђења извлачења 2. и 4. бригаде. У случају јачег притиска непријатељевих снага бригада је требало да се повлачи за 2. пролетерском бригадом.⁷²

Шестог маја 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије обавестио је бригаде да придолазе нове снаге неиријатеља са правца Ваљева. Дејствујући према до-

⁷¹ Исто, стр. 291.

⁷² *Зборник, том I*, књ. 7, бр. док 183.

нетој одлуци, дивизија је убрзала пребацивање са овог терена према планини Тари. Друга пролетерска бригада је на линији Сеча Река — Руда Буква — Јакелъ преузела улогу заштитнице дивизије и обезбеђивала њен прелазак према комуникацији Бајина Башта — Ужице на планину Тару. Пета крајишка дивизија је водила упорне борбе на правцу извлачења и успела да се до 24 часа прикупи и припреми за прелазак комуникације Бајина Башта — Ужице.

Ноћу 6/7. маја 2. дивизија је прешла комуникацију Бајина Башта — Ужице на сектору село Дуб — село Заглавак. Трећа српска ударна бригада је из рејона села Јеловика извршила марш правцем село Игњатовићи — село Радојевићи, пребацила се преко комуникације југозападно од села Дуба и разместила на простору заселака Липе, Кулине и Стрижевице где је затворила правце који воде са комуникацијом Вардиште — Вишеград и Дуб — Бајина Башта.⁷³

Неиријатељеве снаге вршиле су јак притисак из правца Ваљева, Рогачице и Сече Реке. Од Рогачице су предвече пристигли и тенкови. Борбе су биле врло оштре. Четврта пролетерска и 3. српска ударна бригада борбом прса у прса протерале су јаке четничке снаге, које су затварале прелаз преко комуникације јужно од Варде. Борбе против четника биле су непрекидне, а нарочито жестоке у ширем рејону Варде где су били прикупљени делови четничког 2. равногорског, Опленачког, Златиборског, Церског и Ваљевског корпуса, Недићева борбена група „Таталовић" и немачке борбене групе „Холман" и „Вајел".

После тешких борби и напорних маршева јединице 2. пролетерске дивизије ноћу 6/7. маја избиле су у рејон Камењаче (к. 919) и села Дуба и прешле другом Бајина Башта — Ужице. Сутрадан су се, по јакој киши, пребациле на источне оградне планине Таре, чиме су се ослободиле непосредног притиска непријатеља. Овим маневром оне су извучене испод удара надмоћних снага непријатеља и створени су повољни услови за даља дејства. Повлачењем јединица са Повлена и из рејона села Варде, њиховим пребацивањем преко комуникације Ужице — Бајина Башта и избија-

⁷³ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 3/2.

на Тару завршене су тешке седмодневне борбе на простору јужно од Ваљева.

Покрет јединица био је тежак, нарочито због великих болница, а изазвао је велико изненађење у редовима непријатеља. Непријатељ је обично откривао само заштитнице колона и тукао их артиљеријом и минобацачима, што је било безопасно и обично је брзо избегнуто. У почетку извлачења поједине колоне су биле недовољно организоване, али су се јединице увек на време извлачиле из додира са непријатељем и уредно повлачиле. У току 7. маја покрети јединица ка Калуђерским барама и Добром пољу били су изведени потпуно неометано од непријатеља.

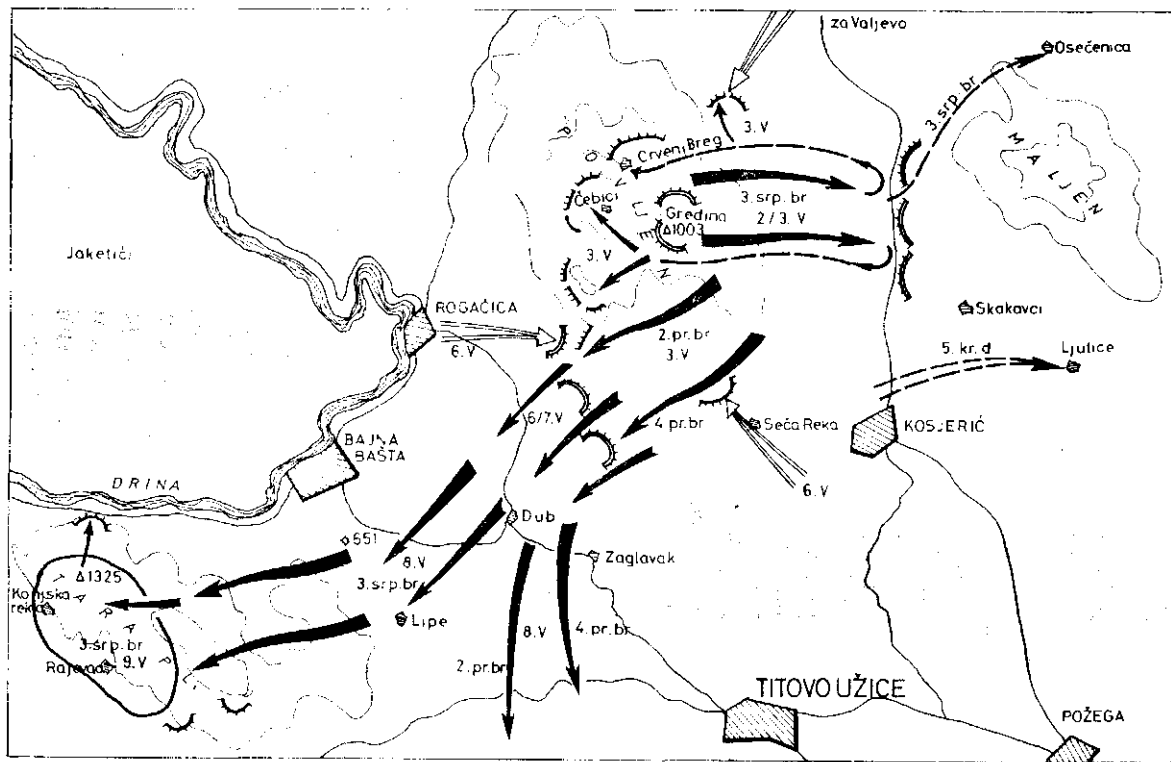
Осмог маја после напорних маршева 2. пролетерска дивизија нашла се на простору: Добро поље — Калуђерске баре. Ради заузимања погоднијих положаја за дејство упућен је по један батаљон из 3. српске ударне и 4. пролетерске бригаде у напад на Високу главу са задатком да одбаце непријатеља. Напад није успео, а батаљони су имали четири рањена борца. Губици непријатеља остали су непознати. Прегруписавање јединица извршено је померањем ка селу Милошевцу.

У операцијском дневнику 2. пролетерске дивизије записано је 8. маја: „... Људство, као и иначе до сада врло уморно. Храна слаба. Морал, обзиром на дате околности, на завидној висини. Основни недостатак је помањкање муниције”.⁷⁴

У пределу Таре било је погодних места за спуштање ваздушних пошиљки. Требало је да се 2. пролетерска и 3. српска бригада ту задрже, с тим да се што је могуће мање примете како би се борци снабдели муницијом коју би бацили савезници, а затим да се према замисли Главног штаба НОВ и ПО Србије и Покрајинског комитета КПЈ за Србију врате на терен Повлена и Маљена и да евентуално продру у Шумадију.

⁷⁴ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 56/4.

Борбе на тл. Пловену и поамчете на Тару (3—9. V 1944. год.).

ПОВЛАЧЕЊЕ УЛАРНЕ ГРУПЕ НА СЛОБОДНУ ТЕРИТОРИЈУ ЦРНЕ ГОРЕ

Без обзира на неуспели продор Ударне групе дивизија у Шумадију чланови Главног штаба и Покрајиноког комитета КПЈ за Србију са делегатом Врховног штаба остали су и даље при замисли да се оствари планирани маневар мањим снагама. У вези са њиховим предлогом, а у духу дате сагласности Врховног штаба НОВ и ПОЈ, било је одлучено да 2. пролетерска и 3. српска ударна бригада и даље остану на простору Чепљевац (к. 1221) — Руст — Игловача — Збориште (рејон села Милошевца). Према наређењу штаба 2. пролетерске дивизије од 9. маја 1944. године обе бригаде требало је да се задрже на источним падинама Таре и да обезбеде 4. пролетерској бригади извлачење преко комуникације Ужице — Вардиште у правцу села Семегњева и пребацивање свих рањеника и болесника 2. дивизије у рејон овог села. После извршеног задатка (а према даљем развоју ситуације) требало је да се обе бригаде поново упуте преко Јелове горе и Маљена у Шумадију. Из наведених разлога 3. српска ударна бригада је остала на сектору Милошевца са задатком да затвори правце од Кремне, Шаргана и Мокре Горе, а 2. пролетерска бригада у рејону Добраг поља и Руста.⁷⁵

Непријатељ је извршио брзо прегруписивање снага и поседање полазних положаја за напад на 2. пролетерску и 3. српску бригаду на Тари. Делови четничког Златиборског корпуса избили су на Калуђерске баре, а убрзо је овде стигла једна бугарска јединица са артиљеријом. Из Мокре Горе и села Кремне кренуо је један немачки батаљон, а у село Дуб стигао је четнички Мачвански корпус (1.400 четника), а Церски корпус се пребацио преко Кремне у село Мокру Гору. Четврта пролетерска бригада је у току марша, на Шаргану, ноћу између 9. и 10. маја водила тешке борбе против немачких и бугарских јединица и четничке Златиборске и Рачанске бригаде. Пошто се пробила преко железничке пруге и пута Ужице — Вишеград, упути-

⁷⁵ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 189.

ла се ка селу Семегњеву, где се прикупила око подне 10. маја 1944. године.⁷⁶

Док је непријатељ прикупљао снаге за удар, 3. пролетерска ударна бригада 10. маја 1944. године се померила на простор село Рајевац — село Коњска Река. Бригада није имала јачих борби с непријатељем, сем што су се њени осигуравајући делови сукобљавали са слабијим четничким извиђачким групама. За то време је 2. пролетерска бригада водила веома тешке и драматичне борбе против врло јаких четничких снага (око 3.000 људи), које су агресивно наступале од Доброг поља. Ипак, напад непријатеља је одбијен и он се повукао у правцу Калуђерских бара, док је бригада остала на свом рејону одбране.⁷⁷

Пошто се на Тари нису могле одморити ни кренути у Шумадију, штаб 2. пролетерске дивизије 10. маја 1944. године донео је одлуку да и 2. пролетерска и 3. српска ударна бригада прећу преко друма и железничке пруге Ужице — Вишеград и крену у југозападну Србију за 5. крајишком дивизијом и 4. пролетерском бригадом.

Бригаде су биле веома исцрпене, са мало муниције и других борбених потреба. Опште стање је било доста тешко — са једне стране комуникација која се није могла по дану прећи, а са друге планина Тара са јаким непријатељевим снагама. Бригаде су вештим маневрисањем за кратко време избегавале удар непријатеља, а затим су ноћу између 10. и 11. маја 1944. године у једној колони са јаким бочним осигурањем извршиле марш правцем заселак Лазићи — Никшића пресед — Ивар, где су обе бригаде стигле 11. маја око 5 часова. Међутим, како су се због тешког терена и присуствз непријатељевих снага споро и опрезно кретале, оне нису стигле да у току ноћи прећу железничку пругу и друм Вишеград — Ужице, те су по наређењу штаба 2. дивизије преданиле у шуми изнад села Тимотијевића, сукобљавајући се често с мањим четничким извиђачким групама.

Извлачењем 3. српске и 2. пролетерске бригаде на простор Љуто поље — село Коњске Воде — село Зао-

⁷⁶ *Хронологија ослободилачке борбе*, стр. 772.

⁷⁷ Архив ВИИ, кут. 732-А, рег. 56/4; П. Вишњић, н.д., стр. 338.

вине избегнут је нови и са јачим снагама припремљен напад непријатеља. Напад је требало да почне 11. маја пре подне и са тим циљем груписано је 9 четничких бригада.

Увече 11. маја око 22.00 часа 2. пролетерска дивизија је повукла борбена осигурања, а затим у једној колони, са 3. српском бригадом на челу, кренула правцем Путно брдо — Гола глава — Шарган, где је наишла на немачко-четничке снаге. Заобилазећи њихове положаје, јер нису имале муниције за борбу, 2. пролетерска и 3. српска бригада прешле су комуникацију без већих тешкоћа. Настављајући марш, 2. пролетерска бригада, која се од друма кретала на челу колоне, одбацила је делове четничког Златиборског корпуса са Великог врха (триг. 1182) и Лескова виса (к. 1110). Око 10 часова 12. маја 2. и 3. бригада су стигле у Семегњево на Златибору, где су се размеетиле истурајући борбена осигурања према Мокрој Гори, Кремнима и Палисаду.

На тај начин одлука штаба Ударне групе да 2. пролетерска и 3. српска бригада оетану на Тари, а затим да се после краћег одмора и пријема материјала од савезника пробију у Шумадију и тамо повежу са 2. шумадијском бригадом и партизанеким одредима са тога терена, није могла бити реализована.

Дванаестог маја било је релативно мирно. Јединице 2. пролетерске дивизије су остале на достигну тим рејонима и нису водиле неке јаче борбе против непријатеља. Трећа српска бригада налазила се у рејону села Тимотијевића и Зборишта. На Семегњевској гори 3. батаљон 2. пролетерске бригаде напале су снаге четничког Златиборског корпуса. Непријатељ је покушао да заузме Семегњевску гору и пробије се у Семегњево, али је после краће борбе одбијен и натеран да се врати на свој полазни положај. ПГтаб дивизије добио је обавештење да су четнички Церски и Мачвански корпус кренули из рејона села Заовина и избили на линију село Добрун — село Пањак са намером да следећег дана продуже наступање ка селу Јабланици и селу Бијелом Брду.⁷⁸

⁷⁸ Деша штаба Церско-мајевичке групе корпуса од 13. V 1944. Архив ВИИ, микрофилм, Билећа, бр. 26/72.

Штаб 2. пролетерске дивизије, настојећи да маневрише пред јачим снагама непријатеља, 13. маја у 00,35 часова издао је наређење да се бригаде пребаце у рејон села Горње и Доње Јабланице. Трећој српској бригади је наређено да се размести у рејону Доње Јабланице и затвори правце од села Бијелог Брда и Семегњева. Марш је требало да почне најкасније у 5 часова 13. маја у једној колони са 3. српском бригадом на челу.⁷⁹ Четврта пролетерска бригада већ се била пребацила у рејон село Стубо — Торник (триг. 1496) — Марков до — село Горња Јабланица.

Тринаестог маја око 04,00 чаоа 3. српска и 2. пролетерска бригада су кренуле на марш. Кретале су се правцем еело Мало Поље — Лисичина — село Доња Јабланица. Друга бригада се разместила у рејону Горње Јабланице, а 3. ерпска у рејону Доње Јабланице, где је, да би затворила правац према Семегњеву, посела за одбрану фронт на левој обали речице Рибнице и Црног Рзава ширине око 7 км (Главица — к. 904 — к. 815 — Самаровина — Суви бор).⁸⁰ Истовремено еа одласком 3. српске и 2. пролетерске бригаде из Семегњева четнички Златиборски корпус и један батаљон Српског добровољачког корпуса кренули су из рејона Груде (триг. 1140) и преко Виогора (триг. 1281) у напад ка Семегњеву. Заштитница колоне (батаљон 2. пролетерске бригаде) успешно је задржао непријатељеве снаге отпором на узастопним положајима. Око 18,00 часова непријатељ је покушао да пређе реку Црни Рзав, али је одбијен од 3. српске ударне бригаде која је држала положаје на левој обали реке. Истовремено су други делови 3. бригаде одбили извиђачке јединице четничког Дринског корпуса које су преко села Брезовца покушале да се пробију у правцу Јабланице. Штаб 2. пролетерске дивизије је проценио да непријатељ групеше снаге за настављање офанзивних дејстава и да може бити критично задржавати се око Горње и Доње Јабланице. Због тога је одлучено да 2. пролетерска дивизија отпочне марш према 5. дивизији и успостави везу с њом, а затим донесе одлуку да

⁷⁹ "Зборник, том I, књ. 7, стр. 460.

⁸⁰ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 7/2; П. Вшпњић, н.д., стр. 344.

ли креиути преко планине Златара ка Бродареву и слободној територији Санџака и Црне Горе или поново ка реци Ибру и јужној Србији. Оваква одлука је била реална и најбоље је одговарала тренутној ситуацији, поготово ако се има у виду да је непријатељ јачим снагама (два четничка корпуса) већ запосео пут Прибој — село Добрун и да је на њега почео да упућује извесне снаге немачког 4. пука дивизије „Бранденбург“ и четничке Церско-мајевичке групе корпуса, чиме је створио добру основицу за даља дејства. У сваком случају пробити положаје ових непријатељевих снага и савладати природну препреку Лим, коју је непријатељ такође бранио, било је много теже него кренути на исток преко комуникације Нова Варош — Ужице или ка планини Златару.⁸¹ У вези с тим штаб 2. пролетерске дивизије је 14. маја 1944. године у 12,00 часова издао заповест и наредио:

— 4. пролетерској бригади да у ноћи 14/15. маја прво пређе у рејон села Драглице, а затим продужи марш на простор село Негбина — село Кућани;

— 2. пролетерској бригади да се 14. маја око 24,00 часа пребаци у рејон села Драглице и Борове Главе;

— 3. српској бригади да се у исто време када и 2. пролетерска бригада помери на проетор село Стубо — Пецине; један батаљон, најкасније 15. маја до 04,00 часа, да се упути на Марков до, који ће сменити батаљон 2. пролетерске бригаде. Задатак 3. бригаде био је да затвори правце који воде из села Рибнице и од комуникације Прибој — Добрун.⁴

Док су се бригаде припремале да продуже марш према одређеним рејонима, непријатељ је прешао у напад са комуникације Прибој — село Добрун и са правца села Семегњева. Око 14,00 часова четничка Вишеградска, Подрињска и Рогатичка бригада извршиле су напад са линије село Бијело Брдо — село Дреновци. Делови 3. српске бригаде, држећи положаје на линији Гумниште (к. 1108) — село Брезовац — к. 1078 — Кљуначка глава (к. 1082), после оштре борбе одбили су напад и одбацили четничке бригаде на полазни

⁸¹ П. Вишњић, н.д., сгр. 345—346.

⁸² *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 200.

положај. Али непријатељ није био деморалисан овим неуспехом, те је око 16,00 часова са четничким 4. јуришним корпусом поновио напад из рејона Семегњева ка Доњој Јабланици. Напад је извршен у три колоне: десна правцем Лупоглав — Вучја гора — Самаревина, средња правцем Лисичина — Доња Јабланица и лева правцем заселак Трчинога — Вучјак. Напади све три колоне изводили су на одсеку одбране 3. српске бригаде са предњим крајем на левој обали Црног Рзава и речице Рибнице. Одсек одбране бригаде био је организован по батаљонским рејонима и четним и водним отпорним тачкама. Главни положај је био на линији Вучја гора — Шамаревина — Вучјак — Крива брега. До 19,00 часова бригада је водила веома тешке борбе и спречила продор непријатеља у Доњу Јабланицу. Тада, према левом крилу одсека одбране бригаде на правцу Лупоглав — Вучја гора, непријатељ је увео резерву и око 20,00 часова заузео гребен Вучја гора — Суви бор — Шамаревина и продро у северни део Доње Јабланице. На десном крилу одсека одбране непријатељ је прешао речицу Рибницу и подишао Вучјаку. У 20,30 часова са положаја Гумниште — Вучјак бригада је свим снагама прешла у противнапад. Том приликом непријатељ је одбачен на десну обалу Црног Рзава и Рибнице. Четници су имали 10 мртвих и 15 рањених, а 3. српска бригада није имала губитака.⁸³ Бригада је постигла успех упорном одбраном свога одсека и противнападом расположивих снага бригаде у моменту када су четници рачунали да су добили битку.

Непријатељ је имао намеру да 2. пролетерску дивизију потисне ка беспутној, стрмој и тешко приступачној клисури Увца и да је уз помоћ својих снага из Прибоја окружи и уништи и тако оствари циљ који је себи већ неколико пута постављао а није постигао. Ангажовањем јачих снага у фронталном нападу са линије село Вардиште — село Семегњево, држањем комуникације Прибој — село Добрун, упућивањем четничког Златиборског корпуса (из Кремне) да поседне Торлак, а једног батаљона Српског добровољачког корпуса да овлада Рибницом и ангажовањем својих

⁸³ П. Вишњић, н.д., стр. 347—348.

снага из Прибоја непријатељ је извршио шире окружење јединица 2. пролетерске дивизије. Међутим, и овај план непријатеља није успео, јер се дивизија продором ка истоку, према комуникацији Ужице — Нова Варош, повезала са јединицама 5. крајишке дивизије и на тај начин избегла окружење.⁸⁴

Ноћу између 14. и 15. маја 2. пролетерска бригада је извршила марш правцем Горња Јабланица — село Стуб — Печине — Оглавчић — источни засеоци Доброселице, где је стигла 15. маја ујутро. Четврта пролетерска бригада извршила је марш правцем Горња Јабланица — село Драглица — село Негбина, где је стигла такође 15. маја ујутру. Трећа српска бригада, пошто је одбила напад четника на левој обали Црног Зева и Рибнице, у току ноћи је извршила марш правцем Доња Јабланица — Горња Јабланица — Стубо и разместила се у рејону Стубо — Печине (к. 1250), затварајући све правце који на овај простор воде од села Рибнице и Јабланице и од реке Увца.⁸⁵

Петнаестог маја није било значајнијих промена. На тражење Главног штаба НОВ и ПО Србије штаб 2. пролетерске дивизије је одлучио да 3. српску бригаду саму упути преко Ибра на простор Топлице. Бригада је у 12,00 часова добила наређење да ноћу између 15. и 16. маја крене правцем село Доброселица — село Драглица — село Неглина — село Кућани, а сутрадан продужи преко планине Мучња и села Катића до Драгачева, одакле је требало да се пребаци преко Ибра на Копаоник. Приликом покрета кроз Доброселицу и Драглицу требало је да преда своје рањенике 2. пролетерској бригади. У рејон села Кућана бригада је стигла према плану и успоставила везу са јединицама 5. дивизије.⁸⁶

Истог дана ситуација се знатно променила. С обзиром на распоред и јачину непријатељевих снага, као и постојање реалне опасности да оне концентричним дејствима угрозе покрет 3. српске ударне бригаде, дефинитивно је одлучено да 3. српска ударна бригада не иде у Топлицу, већ да се 2. пролетерска и 5. дивизија

⁸⁴ Исто, стр. 348—349.

⁸⁵ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 8/2; П. Вишњић, н. д., стр. 349. *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 204.

пребаде на простор 2. ударног корпуса. Промена одлуке је уследила на основу наређења Врховног штаба НОВ и ПОЈ, који је уочио тежак положај 2. и 5. дивизије и наредио да се цела Ударна група дивизије оријентише према слободној територији на левој обали реке Лима.⁸⁷ О томе је Врховни штаб обавестио и штаб 2. ударног корпуса који је одмах наредио својој 3. дивизији да с планине Јадовника офанзивно дејствује на комуникацију Сјеница — Пријепоље и прихвати јединице Ударне групе, а 37. санџачкој дивизији да врши притисак на Прибој, Пријепоље и Пљевља како би везивањем непријатеља за себе олакшала пробој 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије.

У овој ситуацији штаб 2. пролетерске дивизије својим наређењем од 16. маја 1944. године⁸⁸ известио је штабове бригада о следећем распореду непријатељевих снага:

— на простору село Горњи Ј>убиш — село Бела Река налазе се три четничка корпуса;

— у селу Ојковици и селу Кокином Броду налази се око 200 Немаца и 300 балиста;

— од правца село Семегњево — село Горња и Доња Јабланица у покрету су непознате четничке снаге;

— у Новој Вароши (према исказу сељака) налази се око 100 Немаца и недићеваца. На Кокином Броду Немци су имали 2 тенка и 10 камиона, а није утврђено да ли на левој обали Увца има непријатеља. Наређењем су постављени задаци бригадама, те су падом мрака 16. маја отпочеле извршавање планираних покрета и маршева.

Ноћу уочи 17. маја све три бригаде 7. дивизије су скоро без борбе прешле реку Увац и избиле на комуникацију Нова Варош — Пријепоље. Трећа српска ударна бригада прешла је ову комуникацију око 02,00 часа 17. маја. Затим су све три бригаде наставиле марш преко планине Златара и избиле: 3. српска ударна бригада на Голо брдо, 2. пролетерска у село Пра-

⁸⁷ Архив ВИИ, кут. 783, бр. рег. 12/4.

⁸⁸ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 208.

вишево, а 4. пролетерска у село Радијевиће.⁸⁹ Изласком на простор Златара предузете су мере за извиђање комуникације Пријепоље — Сјеница.

Осамнаестог маја 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије добио је задатак да ноћу између 18. и 19. маја пребаци јединице преко комуникације Пријепоље — Сјеница на сектору од Сјенице до Карауле. С тим циљем 3. српска ударна бригада добила је задатак да маршује преко села Булатовића и села Бакаровине и да избије на Рајин крш. Међутим, уследио је напад јаких немачких и четничких снага које су успеле да заузму положаје Воде, Високо брдо и село Радијевиће. Због тога је планирани покрет одложен, а јединице 2. дивизије су приморане да се помере према врху Златара.

Због непријатељевог притиска и јаче контроле над комуникацијом штаб 2. пролетерске дивизије је 19. маја 1944. године издао заповест⁹⁰ којом је наредио да ноћу 19/20. маја бригаде пређу комуникацију Сјеница — Пријепоље. Места прелаза су разматрана на сектору од села Седобре до манастира Милешева, где се дан раније пребацила 5. крајишка дивизија, као и на правцу преко села Халиновића, источно од Карауле.

С тим у вези 3. српска ударна бригада добила је задатак да се из села Седобре пребаци преко друма и продужи марш за село Дивце. Из Диваца је требало, према конкретної ситуацији, да маршује уз Аим и избије у село Сопотницу или на Дебеле стене, одакле да продужи правцем за села Дечево и Сопотницу.¹¹

Непријатељ је непрекидно појачавао притисак. Деветнаестог маја 1944. године по подне у правцу Водице — Сирови крај упутио је једну моторизовану јединицу јачине 500 — 600 војника са тенковима. У новонасталој ситуацији штаб дивизије је донео одлуку да бригаде не извлачи правцем којим се пробила 5. крајишка дивизија, већ да се непријатељ обмане, а бригаде повуку правцем између села Горачића и Караула пошто се изненадно извуку из непосредног додира.

⁸⁹ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 56/4.

⁹⁰ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 208.

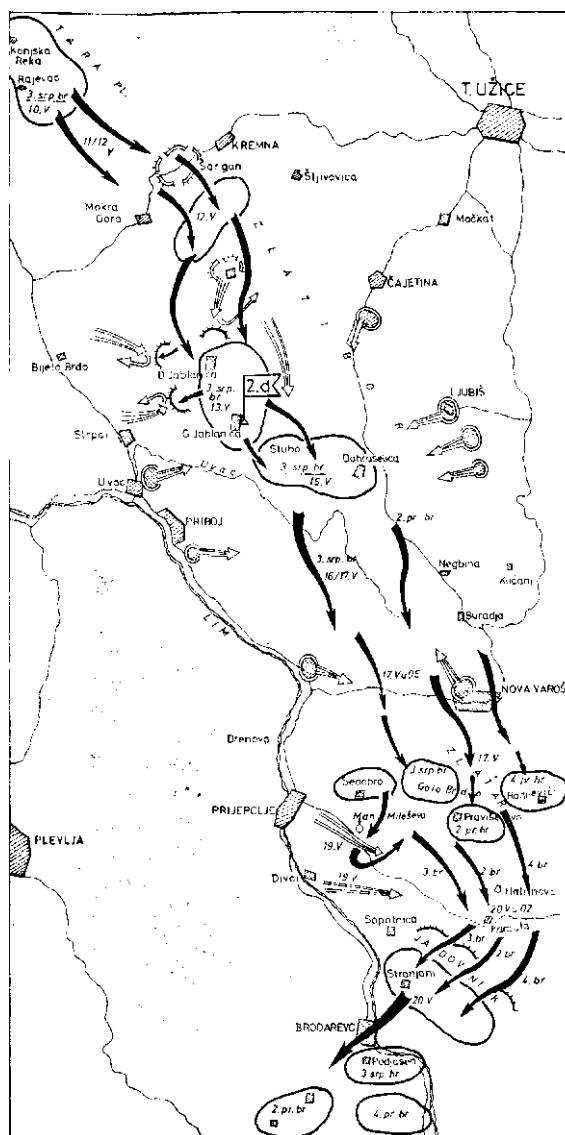
" Архив ВИИ, кут. 732, рег. бр. 13/2.

Деветнаестог маја пре пада мрака 3. српока бригада отпочела је покрет у колони по један са повећаним одстојањем, без прикривања, правцем за 5. крајишком дивизијом. То је код Немаца створило утисак да има много партизана и да је то правац повлачења за целу дивизију. После пада мрака 3. српска ударна бригада се вратила. Немци су из Сјенице хитно упутили моторизовану јединицу, која је затворила овај правац с циљем да дивизију окружи и уништи.

За то време остале јединице дивизије завршавале су припреме за марш и очекивале пад мрака да би отпочеле марш, али новим правцем.

Падом мрака све бригаде 2. пролетерске дивизије једновремено су отпочеле одступно-бочни марш-маневар правцем Голо брдо — Сухобор — Златарско брдо формирајући колону у покрету. Марш-маневар је потпуно успео јер је постигнуто изненађење. У покрету до Голог брда и до пута бригаде нису наишле на отпор непријатеља који је био убеђен да је извршио потпуно окружавање дивизије. Бригаде су пролазиле поред непријатељевог бока и остављале га иза лећа.

Претходница дивизије је на комуникацији код села Горачића наишла на непријатеља и после краће борбе протерала га, те је неометано извршен прелаз преко комуникације Пријепоље — Сјеница и настављен марш у правцу планине Јадовника. Двадесетог маја у 02.00 часа и заштитница дивизије је прешла комуникацију Сјеница — Пријепоље, а у 04.00 часа претходница дивизије је већ избијала на гребен Јадовника, где је ухватила везу са 5. пролетерском (црногорском) бригадом. После непрекидних борби, дугих маршева и више стотина километара прећеног пута по слабо проходним теренима Србије, слабо одевени и више гладни него сити журили су наши борци гребену Јадовника који ће их одвести на слободну територију. Журили су да се одморе да би се освежени што пре вратили у Србију. Први одмор био је изнад села Страњане. Одмор без обезбеђења. Обезбеђење су вршиле предстраже 5. пролетерске бригаде. Истог дана пред вече 2. пролетерска дивизија наставила је покрет и преко импровизованог дрвеног мостића на Лиму, недалеко од Бродарева, пребацила се на слободну територију Санџака и Дрне Горе. Иза ње у тај рејон прешла је и

Пошлаци јединица 2. пр. дивизије са Таре у Црну Гору (10—21. V 1944. год.).

5. крајишка дивизија. Преласком преко Лима 2. пролетерска дивизија завршила је свој веома тежак и сложен маневар у непрекидним исцрпљујућим борбама и маршевима у трајању од два и по месеца.⁹²

Двадесет првог маја 1944. године 2. пролетерска дивизија размештена је за одмор: 4. пролетерска бригада у рејону села Врапчег Поља и Опанчина, 2. пролетерска бригада у рејону села Брвина и Комадина и 3. српска ударна бригада у рејону села Подјасена и Пријесначе. Штаб дивизије са приштапским јединицама сместио се у селу Балићима.

На Јадовнику (граници слободне територије) чули су се одједи борбе коју је водила 5. пролетерска (црногорска) бригада 3. ударне дивизије. Ова јавна за борце је била као сладак сан. Док су се они безбрижно одмарали, њихови другови и саборци водили су нове борбе. Командант и политички комесар 2. пролетерске дивизије већ су били на састанку у штабу 2. ударног корпуса да поднесу извештај и приме нове задатке.

Двадесет другог маја добијено је наређење да се 2. пролетерска дивизија размести на простору Беране (сада Иванград) — Рожај — Андријевица, а 5. крајишка ударна дивизија на простору око Пљеваља. С тим у вези је 3. српска ударна бригада добила задатак да крене правцем село Пријесначе — село Добриње — село Ораховица — село Недокуси и размести се у Недокусима и селу Брду (код Бијелог Поља). У наређењу штаба дивизије регулисано је прикупљање рањеника и болесника из бригада и упућивање у дивизијску болницу код Колашина. Покрет јединица бригаде, прикупљање и смештај рањеника извршени су у ноћи између 22. и 23. маја 1944. године.

Друга пролетерска дивизија 23. маја остала је на истом размештајном простору на одмору. У току дана је штаб дивизије издао наређење за марш 24. маја.⁹³ Према њему је 3. српска ударна бригада извршила покрет правцем Бијело Поље — лева обала Лима — Беране (сада Иванград) и разместила се на простору Беранско поље — село Долац. Поред сопственог обез-

⁹² Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 15/2.

⁹³ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 2/2.

бећења, бригада је имала задатак да непрекидно из-
вића правац од села Калудре.

Тачка 5 поменутог наређења гласи: „Пошто је те-
риторија на којој ћемо се разместити већ дуже време-
на слободна и на њој постоји организована народна
власт, снабдевање јединица вршити искључиво преко
подручја, места и НО одбора. Само по њиховом одоб-
рењу могу се вршити конфискације и реквизиције.”

Друга пролетерска и 3. српска ударна бригада из-
вршиле су марш неометано, док је 4. пролетерска бри-
гада имала теже борбе са непријатељем на положаји-
ма Шејков крш и Јанкова глава (југоисточно од
Берана).

Штаб дивизије разместио се у Беранама.

Од 25. до 31. маја 2. пролетерска дивизија прове-
ла је на овом простору ради одмора и сређивања једи-
ница, чишћења оружја, опреме и припрема за следе-
ће задатке. После толико напора и борби дошао је за-
служени одмор. Тешки рањеници су отишли у Италију
на лечење. То је за њих био крај многих мука и напора.

Сумирајући дејства новоформиране 3. српске удар-
не бригаде у 2. пролетерској дивизији од њеног фор-
мирања (10. фебруара) до 21. маја 1944. године на
марш-маневру Ударне групе дивизија од слободне те-
риторије, преко западне Србије, до планине Повлена
и натраг, кроз непрекидне маршове и тешке борбе про-
тив јаких непријатељевих снага, бригада се прекалила
и постигла велике победе и значајне војнополитичке
успехе. У саставу 2. пролетерске дивизије и Ударне
групе дивизија извршила је упад у Србију, али се у
њој није могла задржати. Међутим, овим дејствима
постигнути су следећи резултати:

Прво. Операције ових јединица на територији за-
падне Србије увериле су народ овог краја у постојање
сијажне, добро организоване, наоружане и вођене
НОВЈ која се бескомпромисно бори против окупатора
и његових слугу за ослобођење поробљене отаџбине.
У саставу јединица НОВЈ, у прослављеној 2. пролетер-
ској дивизији, 3. српској ударној бригади и другим
бригадама, борили су се синови Србије заједно са си-
новима Црне Горе, Босне и других крајева Југослави-
је за слободу и срећну будућност наших народа. На-
род западне Србије видео је своје бригаде на делу,

чиме су оиовргнуте разне оплетке окупатора и домаћих издајника. Показало се ко је на којој страни. На страни окупатора стајали су издајници српског народа и верно му служили против сопственог народа: недићевци, љотићевци и четници Драже Михаиловића. На страни бескомпромисне борбе против окупатора и његових слугу, за национално и социјално ослобођење и за братство и јединство народа и народности Југославије нашли су се борци НОВЈ под вођством врховног команданта маршала Јосипа Броза Тита. Народ се определио за своју борбу, ослобођење и срећну будућност.

Друго. Дејства Ударне дивизије привукла су на себе знатне снаге непријатеља, припремљене за напад на ослобођену територију јужне Србије, Санџака, Црне Горе и источне Босне.

Треће. Ударна група дивизија је под веома тешким условима водила успешне борбе увек са вишеструко јачим и технички неупоредиво опремљенијим и удруженим непријатељем који је у широкој основици имао слободу маневра у свим правцима, расположивим комуникацијама са мотомеханизованим јединицама и уз непрекидну јаку подршку авијације. Ударна група је маневрисала по тешко пролазном планинском терену, по лошем времену (снегу и међави), без довољно муниције, хране и потребних средстава за борбу, нарочито за форсирање река. Висок борбени морал, храброст, иницијатива, упорност целокупног борачког и руководећег састава јединица, вешто командовање и маневар ради избегавања удара непријатеља када је надмоћнији, а наношење удара где је најосетљивији били су услов за постизање успеха. Изразити примери војне вештине јесу: извођење марш-маневра на планини Повлену; пробој из окружења у правцу планине Таре и Златибора и маневар на Златару. Садејством међу јединицама, вештим комбиновањем напада и одбране, брзим и вештим преношењем тежишта борбе са једног на други правац. Ударна група дивизија је одолела бројно и технички вишеструко надмоћнијем непријатељу.

Непријатељеве снаге (нарочито четници) претрпеле су велике губитке у борбама: у Драгачеву, на Повлену, у долини реке Студенице, око села Љубиша и

Сирогајна. Трећа српска ударна бригада, извршавајући задатке у саставу 2. пролетерске дивизије, бранила се и нападала готово сваке ноћи да би се одржала. При том је постигла највећи успех у следећим борбама: у селу Забрћу, селу Вардишту, селу Семегњеву, код Ушћа, у селу Бзовику, на Великој ливади, код села Црвеног Брега и Варде, на Шаргану, поново у Семегњеву и на планини Златару. У овим борбама нанети су непријатељу велики губици, постигнуте значајне победе. Борци 3. бригаде испољили су и показали велику борбеност и велике моралне квалитете у најтежим часовима и највећим искушењима.

Својим понашањем и правилним односом према становништву и његовој имовини свуда куда је прошла бригада је оставила врло снажан утисак. Сиромашни сељаци из раштрканих села на обронцима Златибора, Јавора, Голије, Таре, Повлена и Златара одвајали су од својих уста последње прегршти кромпира извученог из трапа, прве кришке сира од тек ојагњених оваца и давали нашим борцима.

Четврто. Након повлачења 2. ударног корпуса на слободну територију 3. бригада је међу првима попуњена наоружањем и опремом која је добијена од савезника. Већина бораца је добила нове енглеске униформе. Босих више није било. У батаљонима је извршена и извесна реорганизација. Време предаха је искоришћено за војностручну обуку и партијско-политичко образовање целог састава бригаде. При штабу 2. пролетерске дивизије формиран је партијско-политички курс на који су упућене и неке старешине из бригаде. Тежиште у војној обуци било је на упознавању и руковању новим наоружањем и опремом добијеном од савезника.

Културно-просветни и политички рад био је интензиван. Бригада је почела добијати храну од савезника. Расположиве количине хране дељене су јединицама, а ирема потреби и иароду.